

τὴν ἔννοιαν τοῦ παιγνίου μέχρι τῶν ὑψίστων περιοχῶν τοῦ πνευματικοῦ βίου καὶ ἐνέβαλεν εἰς αὐτὸ πνοὴν γνησίας θρησκευτικότητος.

Β'. ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΠΑΙΔΙΑΣ, Ο ΠΑΙΔΙΚΟΣ ΚΑΙ ΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΣ - ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΟΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡ ΠΑΙΔΙΑΣ ΚΑΙ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ «ΝΟΜΟΥΣ» ΤΟΥ ΠΛΑΤΩΝΟΣ ΚΑΙ ΤΟΝ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ

Ὁ παιδικὸς καὶ ὁ παιδευτικὸς-ἀνθρωπιστικὸς χαρακτήρ τῆς παιδιᾶς, οἱ ὁποῖοι ἀνέκυψαν κατὰ τὴν προηγηθεῖσαν γενικὴν διερεύνησιν τῆς οὐσίας αὐτῆς, εἶναι τὰ κυριώτερα σημεῖα ἐπαφῆς τῆς παιδιᾶς μετὰ τὴν παιδείαν. Προβαίνομεν νῦν εἰς τὴν βαθυτέραν ἐξέτασιν τῶν δύο τούτων χαρακτηριστικῶν ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους.

Ὁ πρωταρχικὸς παιδικὸς χαρακτήρ τῆς παιδιᾶς φωτίζεται ἀπὸ τὴν ψυχολογικὴν ἀφετηρίαν αὐτῆς, ὡς ἀρχῆθεν παιδικῆς ἐνεργείας ἡδείας. Δύο εἶναι, λέγει ὁ Πλάτων, τὰ πρῶτα καὶ θεμελιώδη συναισθήματα τοῦ ἀνθρώπου, ἐμφανιζόμενα ἀπὸ τῆς εἰσόδου του εἰς τὴν ζωὴν : ἡ ἡδονὴ καὶ ἡ λύπη¹. Μὲ ἀμφοτέρωτα τὰ συναισθήματα ταῦτα συνδέεται τόσον ἡ παιδιὰ, ὅσον καὶ ἡ παιδεία², ἀπὸ τῆς πρώτης ἀρχῆς αὐτῶν :

«...ἀρχὴ³ μὲν τῆς παιδιᾶς τὸ κατὰ φύσιν πηδᾶν εἰθίσθαι πᾶν ζῶον, τὸ δὲ ἀνθρώπινον, ὡς ἔφαμεν⁴, αἰσθησὶν λαβὸν τοῦ ῥυθμοῦ ἐγέννησέν τε ὄρχησιν καὶ ἔτεκεν, τοῦ δὲ μέλους ὑπομιμνήσκοντος καὶ ἐγείροντος τὸν ῥυθμόν, κοινωθέντ' ἀλλήλοις χορείαν καὶ παιδιὰν ἔτεκέτην».

Κατὰ τὴν γνώμην ταύτην τοῦ Πλάτωνος ἡ παιδιὰ ἔχει τὴν ἀρχὴν τῆς εἰς τὴν πρὸς κίνησιν ὁρμὴν παντὸς ἐν γένει ζῴου, ἀπεργαζομένην διακοπὴν τῆς ἡσυχίας τοῦ τε σώματος καὶ τῆς φωνῆς αὐτοῦ. Ἡ κίνησις αὕτη κυρίως προσιδιάζει εἰς τὰ νέα τὴν ἡλικίαν ζῶα : «τὸ νέον ἅπαν... τοῖς τε σώμασι καὶ ταῖς φωναῖς ἡσυχίαν ἄγειν οὐ δύνασθαι, κινεῖσθαι δὲ ἀεὶ ζητεῖν καὶ φθέγγεσθαι, τὰ μὲν ἀλλόμενα καὶ σκιρτῶντα, ὅλον ὄρχούμενα μεθ' ἡδονῆς καὶ προσπαίζοντα, τὰ δὲ φθεγγόμενα πάσας φωνάς»⁵. Ὁ λόγος ἐνταῦθα, ὡς καὶ εἰς τὸ προηγούμενον χωρίον, εἶναι τὸ πρῶτον γενικὸς, περὶ πάντων τῶν

1. Νόμ. Β 653 a 5 : «λέγω τοίνυν τῶν παίδων παιδικὴν εἶναι πρώτην αἰσθησὶν ἡδονὴν καὶ λύπην».

2. Ἀριστ. Ἠθικ. Νικομ. Χ, 1, 1172 a 20 κ.έ. «διὸ παιδεύουσι τοὺς νέους οὐκ αἰζοντες ἡδονὴν καὶ λύπην».

3. Νόμ. Β 673 c 9. Ἀρχόμεθα ἀπὸ τοῦ χωρίου τούτου, ἀποτελοῦντος ἀνακεφαλαίωσιν τῶν συναφῶν γνωμῶν τοῦ Πλάτωνος ἐν τῷ Β' βιβλίῳ τῶν «Νόμων».

4. Αὐτ. 653 d 7 κ.έ., 664 e 3 κ.έ., 672 b κ.έ. Ἑρμηνείαν τούτων βλ. κατωτέρω.

5. Νόμ. Β 653 d 7 κ.έ. Περβλ. καὶ Ζ 791 e, Ἀριστοτ. Πολιτ. VIII, 6, 1340b 29 : «οὐ γὰρ δύναται τὸ νέον ἡσυχάζειν».

ζώων' ὕστερον στρέφεται πρὸς τὴν εἰδικὴν περίπτωσιν τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἰδιοτυπία τοῦ ἀνθρώπου, κατ' ἐξαιρέσιν ἀπὸ τῶν λοιπῶν ζώων, τονίζεται ὡς ἑξῆς : «... ἡ φύσις ἀπάντων τῶν νέων διάπυρος οὔσα ἡσυχίαν οὐχ οἶα τε ἄγειν οὔτε κατὰ τὸ σῶμα οὔτε κατὰ τὴν φωνὴν εἶη, φθέγγοιτο δ' ἀεὶ ἀτάκτως καὶ πηδῶ, τάξεως δ' αἴσθησιν τούτων ἀμφοτέρων, τῶν ἄλλων μὲν ζώων οὐδὲν ἐφάπτοιτο, ἡ δὲ ἀνθρώπου φύσις ἔχει μόνη τοῦτο· τῇ δὲ τῆς κινήσεως τάξει ῥυθμὸς ὄνομα εἶη, τῇ δὲ αὐτῆς φωνῆς, τοῦ τε ὀξέος ἄμα καὶ βαρέος συγκεραινυμένων, ἁρμονία ὄνομα προσαγορεύοιτο, χορεία δὲ τὸ συναμφοτέρων κληθεῖται. Θεοὺς δὲ ἔφαμεν ἔλεοῦντας ἡμᾶς συγχορευτάς τε καὶ χορηγούς ἡμῖν δεδωκέναι τὸν τε Ἀπόλλωνα καὶ Μούσας, καὶ δὴ καὶ τρίτον... Διόνυσον»¹.

Κατὰ ταῦτα ἡ διάπυρος φύσις τοῦ παιδός, ὡς καὶ παντὸς νέου ζώου, ὑπὸ τὴν πίεσιν τοῦ ἐνστίκτου καὶ τῆς ὁρμῆς πρὸς κίνησιν, ἐκδηλοῦται διὰ παντοίων αὐθορμητῶν καὶ αὐτομάτων², μετ' ἡδονῆς καὶ χαρᾶς συνδεομένων κινήσεων τῶν μελῶν τοῦ σώματος, σκιρτημάτων, πηδημάτων, δρόμων κ.λπ., ὡς καὶ διὰ παντοίων φθόγγων καὶ ἐκφράσεων, κινήσεων τῆς φωνῆς.

Αἱ πρῶται αὗται κινήσεις ἀποτελοῦν τὸν πυρῆνα, τὴν πρώτην ἐμφάνισιν τοῦ φαινομένου τῆς παιδιᾶς, διότι ἐνέχουν τὰ δύο βασικὰ γνωρίσματα αὐτῆς, ἥτοι τὸ στοιχεῖον τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἐλλείψεως καταναγκασμοῦ καὶ σκοπιμότητος ἀφ' ἑνός, καὶ τὸ στοιχεῖον τῆς ἡδονῆς καὶ χαρᾶς ἀφ' ἑτέρου.

Εἰς τὰς πρώτας ὅμως ταύτας κινήσεις ἔγκειται καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς παιδείας, τοῦ ἑτέρου ἀρχῆθεν ὡσαύτως παιδικοῦ φαινομένου, ἔχοντος τὴν αὐτὴν ψυχολογικὴν ἀφετηρίαν μὲ τὸ σύμφυτον πρὸς αὐτὸ φαινόμενον τῆς παιδιᾶς. Ὁ ἀνθρωπος, λέγει ὁ Πλάτων, μόνος ἐξ ὅλων τῶν ζώων, ἔχει κατ' ἐξαιρέσιν ἐμφυτον τὴν αἴσθησιν τῆς τάξεως τῶν κινήσεων τοῦ σώματος καὶ τῆς φωνῆς, ἥτοι τὴν αἴσθησιν τοῦ ρυθμοῦ καὶ τῆς ἁρμονίας. Τὸ χάρισμα τοῦτο τῆς ἐνρhythμου καὶ ἑναρμονίου αἰσθήσεως³ ἐδώρησαν εἰς τὸν ἀνθρωπον οἱ θεοί, καὶ δὴ καὶ αἱ προστάτιδες τῆς παιδείας καὶ τῆς παιδιᾶς θεότητες, ἥτοι αἱ Μοῦσαι, ὁ Μουσηγέτης Ἀπόλλων καὶ ὁ Διόνυσος, πρὸς ὁρμὴν ρhythμισιν τῆς σχέσεως τῶν σωματικῶν καὶ φωνητικῶν κινήσεων πρὸς τὰ συνοδεύοντα αὐτὰς συναισθήματα τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς λύπης.

Οἱ θεοὶ οὗτοι εἶναι οἱ πρῶτοι παιδευταὶ καὶ παιδαγωγοί, διότι, ὀπλίσαντες τὸν ὑπὸ γένεσιν ἀνθρωπον μὲ τὴν εὐαισθησίαν τοῦ ρυθμοῦ καὶ τῆς ἁρμονίας, ὠδήγησαν εἰς διαμόρφωσιν ὁρχήσεως καὶ ᾠδῆς, ἐνὶ λόγῳ «χορείας», ὡς ὁμαδικοῦ κοινωνικοῦ φαινομένου⁴, οὕτω δὲ καθιέρωσαν τὴν διὰ τῆς

1. Νόμ. Β 664 e 3 κ.έ. Περβλ. καὶ Ζ 790 c κ.έ., 815 e κ.έ. Περβλ. Τίμ. 88 d.

2. Περὶ τῶν κινήσεων πρβλ. καὶ Τίμ. 89 a καὶ Πολιτ. Θ 583 e 9 κ.έ.

3. Νόμ. Β 654 a 2.

4. Νόμ. Β 654 a 4 : «τοὺς θεοὺς... τούτους... κινεῖν τε ἡμᾶς καὶ χορηγεῖν ἡμῶν τούτους, ᾠδαῖς τε καὶ ὁρχήσεσιν ἀλλήλοις συνείροντας».

χορείας παιδείαν. Πρώτη λοιπόν παιδεία είναι ή δια τῶν Μουσῶν καὶ τοῦ Ἐπίκουρου¹, καλῶς δὲ πεπαιδευμένος εἶναι ὁ δυνάμενος καλῶς καὶ καλὰ νὰ ᾄδῃ καὶ νὰ ὀρχῆται, ἐνῶ «ὁ ἀπαίδευτος ἀχόρευτος ἡμῖν ἔσται»².

Ὡς παρατηροῦμεν, ἡ χορεία, ἤτοι τὸ σύνολον ὀρχήσεως καὶ ᾠδῆς, εἶναι ταυτοχρόνως καὶ παιδιά καὶ παιδεία. Καὶ τὸν μὲν παιδιώδη χαρακτήρα τῆς χορείας ἐξηγήσαμεν ἤδη· προσθέτει δὲ καὶ ἰδιότυπον νέαν ἐξήγησιν τοῦ πράγματος ὁ Πλάτων διὰ τῆς ἔτυμολογικῆς συσχετίσεως τοῦ χοροῦ μὲ τὴν χαρὰν³, ἧτις εἶναι τὸ κύριον τῆς παιδείας γνώρισμα. Ἔχει δ' ὅμως καὶ κατ' ἐξοχὴν παιδευτικὸν χαρακτήρα ἡ χορεία, διότι αὕτη, χάρις εἰς τὴν πρόνοιαν τῶν εἰρημένων παιδευτῶν καὶ χορηγῶν θεῶν, ἐθίζει εἰς τὸ ὀρθῶς χαίρειν καὶ ὀρθῶς λυπεῖσθαι, ὑψηλομένη οὕτως εἰς τὸ εὖ καὶ κατ' ἀρετὴν ζῆν.

Ὁ Πλάτων ἐνταῦθα ἐκθέτει τὴν ρίζωσιν τοῦ φαινομένου τῆς παιδείας εἰς τὸ αὐτὸ συναισθηματικὸν ἔδαφος τοῦ ψυχικοῦ βίου καὶ εἰς τὴν αὐτὴν περιοχὴν τῶν ἐνστίκτων καὶ ὁρμῶν τῆς παιδικῆς ψυχῆς, ἀπὸ τῶν ὁποίων ἐξεβλάστησε καὶ ἡ παιδεία, καὶ ὑποτυπώνει τὴν διὰ τῆς παιδευούσης χορείας μόρφωσιν τῶν ἐξωλογικῶν δυνάμεων τοῦ ὑπὸ γένεσιν ἀνθρώπου :

«Λέγω τοίνυν τῶν παίδων παιδικὴν εἶναι πρώτην αἴσθησιν ἡδονὴν καὶ λύπην, καὶ ἐν οἷς ἀρετὴ ψυχῆ καὶ κακία παραγίγνεται πρώτον, ταῦτ' εἶναι... παιδείαν δὲ λέγω τὴν παραγιγνομένην πρώτον παισὶν ἀρετὴν· ἡδονὴ δὲ καὶ φιλία καὶ λύπη καὶ μῖσος, ἂν ὀρθῶς ἐν ψυχαῖς ἐγγίγνωνται, μήπω δυναμένων λόγον λαμβάνειν, λαβόντων δὲ τὸν λόγον⁴, συμφωνήσωσι τῷ λόγῳ ὀρθῶς εἰθίσθαι ὑπὸ τῶν προσηκόντων ἐθῶν, αὕτη ὁ σὺ⁵ ἢ συμφωνία σύμπασα μὲν ἀρετὴ, τὸ δὲ περὶ τὰς ἡδονὰς καὶ λύπας τετραμμένον αὐτῆς ὀρθῶς, ὥστε μισεῖν μὲν ἂ χρεὶ μισεῖν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς μέχρι τέλους, στέργειν δὲ ἂ χρεὶ στέργειν, τοῦτ' αὐτὸ... παιδείαν προσαγορεύων..., ὀρθῶς ἂν προσαγορεύοις»⁵.

Κατὰ ταῦτα τὸ παιδευτικὸν γνώρισμα τῆς χορείας ἔγκειται εἰς τὴν ὀρθὴν ρύθμισιν τοῦ συναισθηματικοῦ στοιχείου αὐτῆς. Πρώτη παιδεία εἶναι ὁ ἐθισμὸς τῶν ἀώρων εἰσεῖν παίδων εἰς τὸ ὀρθῶς χαίρειν καὶ ὀρθῶς λυπεῖσθαι, καὶ δὴ καὶ κατὰ τρόπον, τὸν ὁποῖον θέλει ἐπιδοκιμάσει βραδύτερον ὁ ὀρθὸς

1. Νόμ. Β 654 a 6.

2. Νόμ. Β 654 a 9.

3. Νόμ. Β 654 a 4 : «χορούς τε ὠνομακέναι παρὰ τὸ τῆς χαρᾶς ἔμφυτον ὄνομα». Πρβλ. κατωτέρω καὶ τὰ περὶ ἔτυμολογικῶν παιγνίων ἐν τῷ διαλόγῳ «Κρατύλος» καὶ ἄλλαχού.

4. Πρβλ. Πολιτ. Γ 402 a 2 : «πρὶν λόγον δυνατὸς εἶναι λαβεῖν, ἐλθόντος δὲ τοῦ λόγου ἀσπάξοιτ' ἂν αὐτὸν γνωρίζων δι' οἰκειότητα μάλιστα ὁ οὕτω τραφεὶς», Β, 377 b 5 κ.έ.

5. Νόμ. Β 653 a 5 κ.έ. Πρβλ. καὶ Νόμ. Β 659 d κ.έ. καὶ Ἀριστοτ. Ἠθ. Νικομ. II, 3, 1104 b 12, X 1, 1172 a 20 κ.έ., Πολιτ. VIII, 5, 1340 a, 15 κ.έ.

λόγος¹, συντελουμένης τῆς πνευματικῆς ὀριμάσεως καὶ τῆς ψυχικῆς ὀλοκληρώσεως αὐτῶν. Εἶναι δὲ ὀρθῶς χαίρειν τὸ χαίρειν καὶ ἡδεσθαι διὰ τὰ ὄντως καλὰ σχήματα καὶ τὰ ὄντως ἑναρμόνια μέλη, ὀρθῶς δὲ λυπεῖσθαι εἶναι ἢ λύπη καὶ ἢ ἀποστροφή πρὸς τὰς πράγματι κακὰς (ἀπὸ ἠθικῆς ἀπόψεως) μορφὰς χορείας. Τὸ ἠθοπλαστικὸν λοιπὸν καὶ ἀνθρωπιστικὸν ἔργον τῆς παιδεύσεως χορείας ἔγκειται εἰς τὸν βαθμιαῖον ἔθισμόν τῶν μικρῶν παιδῶν εἰς τὸ χαίρειν διὰ τὸ ἀγαθὸν καὶ λυπεῖσθαι διὰ τὸ κακόν, μετὰ ἄλλας λέξεις εἰς τὴν ὀρθὴν ρύθμισιν τοῦ θυμικοῦ τῶν παιδῶν καὶ τὴν στροφήν τῶν ἐνοστίκτων καὶ τῶν ὀρμῶν αὐτῶν πρὸς τὸ κατὰ λόγον καὶ κατ' ἀρετὴν ζῆν. Διὰ τοῦ ἔθισμοῦ, τὸν ὁποῖον καὶ μόνον ἀπαιτεῖ ἡ ἐξωλογικὴ ἢ προ-λογικὴ φάσις τοῦ ψυχικοῦ βίου τῶν παιδῶν, ἡ παιδεύουσα χορεία ἐπιδιώκει τὴν ἑναρμόνισιν τῆς αἰσθητικῆς πρὸς τὴν ἠθικὴν. Ἐντεῦθεν ὁ παιδαγωγικὸς ἀνθρωπιστικὸς χαρακτήρ τῆς χορείας καὶ ἡ μετακόσμησις αὐτῆς ἀπὸ παιδιᾶς εἰς παιδείαν².

Τὴν πρώτην ἀγωγὴν τοῦ ἠθους διὰ τοῦ ἔθους συνιστᾷ ἐκθύμως καὶ ὁ Ἄριστοτέλης, ἀπὸ τῶν πλατωνικῶν ἰδεῶν τῶν «Νόμων» ἀφορμώμενος. Περιοριζόμεθα εἰς ὀλίγας, γνωστὰς δ' ἄλλως χαρακτηριστικὰς ἀποφάνσεις τοῦ Σταγίριτου φιλοσόφου. Κατὰ τὰ «Πολιτικά» αὐτοῦ «φανερὸν πρότερον τοῖς ἔθεσιν ἢ τῷ λόγῳ παιδευτέον εἶναι»³. Κατὰ δὲ τὰ «Ἠθικὰ Νικομάχεια», ἐπειδὴ «περὶ ἡδονᾶς καὶ λύπας ἐστὶν ἡ ἠθικὴ ἀρετὴ..., δεῖ ἡχθῆαι πῶς εὐθὺς ἐκ νέων, ὡς ὁ Πλάτων φησὶν, ὥστε χαίρειν τε καὶ λυπεῖσθαι οἷς δεῖ· ἢ γὰρ ὀρθὴ παιδεία αὕτη ἐστίν»⁴. Καὶ εἰς τὸ περὶ ἡδονῆς τελευταῖον τμήμα τοῦ αὐτοῦ ἠθικοῦ συγγράμματος ὁ Ἄριστοτέλης παρατηρεῖ περὶ αὐτῆς: «(ἡδονὴ) μάλιστα δοκεῖ συνωκειῶσθαι τῷ γένει ἡμῶν· διὸ παιδεύουσι τοὺς νέους οἰακίζοντες ἡδονῇ καὶ λύπῃ· δοκεῖ δὲ καὶ πρὸς τὴν τοῦ ἠθους ἀρετὴν μέγιστον εἶναι τὸ χαίρειν οἷς δεῖ καὶ μισεῖν ἃ δεῖ. διατείνει γὰρ ταῦτα διὰ παντὸς τοῦ βίου, ῥοπὴν ἔχοντα καὶ δύναμιν πρὸς ἀρετὴν τε καὶ τὸν εὐδαίμονα βίον»⁵.

Ἡ προηγηθεῖσα ἐξέτασις κατέδειξε τὰ τρία κοινά, κατὰ τε τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἄριστοτέλη, θεμελιώδη γνωρίσματα τῆς παιδιᾶς καὶ τῆς παιδείας, ὡς ἐμφανίζει ταῦτα ἢ σύνθεσις αὐτῶν εἰς τὴν παιδεύουσαν παιδιάν τῆς χορείας, ἦτοι:

α) τὸν ἀρχῆθεν παιδικὸν χαρακτήρα αὐτῶν

1. Ὡς πρὸς τὴν συμβολὴν «λόγου» ἅμα καὶ «ἔθους» εἰς τὴν παιδείαν βλ. καὶ Πολιτ. I 606 a 8.

2. Βλ. κατωτέρω καὶ τὰ ἐν τῷ τελευταίῳ κεφαλαίῳ περὶ μιμητικῆς παιδιᾶς γραφόμενα.

3. Ἄριστοτ. Πολιτ. VIII, 3, 1338 b 4 κ.έ.

4. Ἄριστοτ. Ἠθικ. Νικ. II, 3, 1104 b 8 κ.έ.

5. Ἄριστοτ. Ἠθικ. Νικ. X, 1, 1172 a 20 κ.έ. Πρβλ. καὶ Πολιτ. VIII, 6, 1341 a 14.

- β) τὸν παιδευτικὸν - ἀνθρωπιστικὸν χαρακτῆρα ¹· καὶ
 γ) τὴν ρίζωσιν ἀμφοτέρων, παιδιᾶς καὶ παιδείας, εἰς τὴν συναισθημα-
 τικὴν καὶ προ-λογικὴν φάσιν τῆς παιδικῆς ζωῆς.

Γ'. Η ΠΑΙΔΕΥΟΥΣΑ ΠΑΙΔΙΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ «ΠΟΛΙΤΕΙΑΝ» ΤΟΥ ΠΛΑΤΩΝΟΣ ΚΑΙ ΕΝ Τῷ ΠΛΑΙΣΙῳ ΤΗΣ ΠΛΑΤΩΝΙΚΗΣ ΚΟΣΜΟΘΕΩΡΙΑΣ

Εἶδομεν, ὅτι ἡ παιδευτικὴ τάσις καὶ ἀξιολόγησις τῆς χορείας καὶ πάσης ἐν γένει παιδαγωγούσης παιδιᾶς ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ ψυχικοῦ περιεχομένου τῆς συνιστώσης αὐτὴν σωματικῆς ἢ φωνητικῆς κινήσεως, κρινομένου κατὰ λόγον καὶ κατ' ἀρετὴν. Πραγματοποιεῖται δὲ ἡ παιδευτικὴ αὕτη τάσις κατὰ τὰ πρῶτα παιδικὰ ἔτη διὰ τοῦ ἐθισμού. Τὴν ἠθικὴν ταύτην χαλιναγώγησιν καὶ ρυθμισὴν τοῦ ἡδονικοῦ στοιχείου τῆς παιδιώδους κινήσεως διαφωτίζει καλύ-
 τερον ἢ ὅλη πλατωνικὴ διδασκαλία περὶ τῆς σχέσεως σώματος καὶ ψυχῆς καὶ περὶ ἰσορροποῦ θεραπείας ἀμφοτέρων.

Κατὰ τὸν «Τίμαιον» *«μία δὲ σωτηρία πρὸς ἄμφω, μήτε τὴν ψυχὴν ἄνευ σώματος κινεῖν μήτε σῶμα ἄνευ ψυχῆς, ἵνα ἀμυνομένω γίγνησθον ἰσορροπῶ καὶ ὑγιῆ»* ². Καὶ κατὰ τὸν «Χαρμίδην» ἡ ὑγίεια ἢ ἡ νόσος τοῦ σώματος ἀποτελεῖ συνάρτησιν ἀντιστοίχου καταστάσεως τῆς ψυχῆς: *«πάντα γὰρ ἔφη ἐκ τῆς ψυχῆς ὠρμησθαι καὶ τὰ κακὰ καὶ τὰ ἀγαθὰ τῷ σώματι καὶ παντὶ τῷ ἀνθρώπῳ»* ³. Πρὸβλ. καὶ «Πολιτείαν» ⁴: *«τὴν τοῦ σώματος ἕξιν καὶ τροφήν οὐχ ὅπως τῇ θηριώδει καὶ ἀλόγῳ ἡδονῇ ἐπιτρέψας ἐνταῦθα τετραμμένος ζήσει, ἀλλ' οὐδὲ πρὸς ὑγίειαν βλέπων, οὐδὲ τοῦτο προσεβύων, ὅπως ἰσχυρὸς ἢ ὑγιῆς ἢ καλὸς ἔσται, εἰ μὴ καὶ σωφρονήσῃν μέλλῃ ἀπ' αὐτῶν, ἀλλ' ἀεὶ τὴν ἐν τῷ σώματι ἁρμονίαν τῆς ἐν τῇ ψυχῇ ἕνεκα συμφωνίας ἁρμοιότομος φανεῖται»*.

Τὴν σημασίαν τοῦ ἐθισμού εἰς καλὰς ἕξεις ἀπὸ τῆς παιδικῆς ἡλικίας, καὶ ἰδίως τῆς πρώτης, καθ' ἣν «κυριώτατον... ἐμφύεται πᾶσι τότε τὸ πᾶν ἦθος διὰ ἔθος» ⁵, ἐξαίρει πολλαχοῦ ἡ πλατωνικὴ «Πολιτεία». Οὕτω λ.χ. ὁ Πλάτων διατείνεται, ὅτι *«οὔποτε ἂν γένοιτο ἀνὴρ ἀγαθός, εἰ μὴ παῖς ὢν εὐθύς παίζῃ ἐν καλοῖς καὶ ἐπιτηδεύῃ τὰ τοιαῦτα πάντα»* ⁶. Παραλλήλως

1. Τὸν ἀνθρωπιστικὸν - παιδευτικὸν χαρακτῆρα τῆς παιδιᾶς δέχεται ὁ Ἀριστοτέλης ὑπὸ τοὺς ἀνωτέρω ἐκτεθέντας περιορισμούς· πρὸβλ. καὶ κατωτέρω τὴν ἀντίθεσιν παιδιᾶς - σπουδῆς κατ' Ἀριστοτέλη.

2. Τίμ. 88 b 5, πρὸβλ. 90 d καὶ Φαίδρ. 270 b κ.έ., Πολιτ. Γ 410 d κ.έ., 412 a.

3. Χαρμ. 156 e 6 κ.έ.

4. Πολιτ. Θ 591 c 5 κ.έ. Πρὸβλ. καὶ Γ 410 c κ.έ. Β 376 e κ.έ.

5. Νόμ. Ζ 792 e 1, πρὸβλ. Β 653 a 5 κ.έ.

6. Πολιτ. Η 558 b 4 κ.έ.

δὲ πρὸς τὴν ἐκτεθεῖσαν ἀπαίτησιν τῶν «Νόμων», ὅπως οἱ παῖδες ἐθίζονται παίζοντες εἰς τὸ χαίρειν διὰ τὰ καλὰ καὶ λυπεῖσθαι διὰ τὰ κακὰ καὶ ἐν γένει εἰς ἐνεργείας καὶ συνηθείας, πρὸς τὰς ὁποίας ἤθελε συμφωνήσει βραδύτερον ὁ ὀρθὸς λόγος, τονίζει καὶ ἡ «Πολιτεία» τὴν σημασίαν τοῦ ἐθισμού τῶν νέων εἰς τὸ βλέπειν καὶ ἀκούειν χρηστά, «ἵνα ὡσπερ ἐν ὑγιεινῷ τόπῳ οἰκοῦντες οἱ νέοι ἀπὸ παντὸς ὠφελῶνται, ὁπόθεν ἂν αὐτοῖς ἀπὸ τῶν καλῶν ἔργων ἢ πρὸς ὄψιν ἢ πρὸς ἀκοήν τι προσβάλλῃ, ὡσπερ αὔρα φέρουσα ἀπὸ χρηστῶν τόπων ὑγίειαν, καὶ εὐθύς ἐκ παιδῶν λανθάνῃ εἰς ὁμοιότητά τε καὶ φιλίαν καὶ συμφωνίαν τῷ καλῷ λόγῳ ἄγουσα»¹. Τὴν διὰ τοῦ κατευθυνομένου ἐθισμού οὐθιμῶν τῆς ἐλευθερίας τῶν σωματικῶν καὶ φωνητικῶν κινήσεων τῶν παιδῶν, ἣτις τὴν ἀσύδοτον παιδιάν μετακοσμεῖ εἰς παιδεύουσαν, «καλὴν»² καὶ «ἐννομον»³ παιδιάν, ἐκφράζει καὶ ἕτερα ἀπόφρασις τῆς «Πολιτείας»: «καὶ ἡ τῶν παιδῶν ἀρχή, τὸ μὴ εἶναι ἐλευθέρους εἶναι, ἕως ἂν ἐν αὐτοῖς ὡσπερ ἐν πόλει πολιτείαν καταστήσωμεν, καὶ τὸ βέλτιστον θεραπεύσαντες τῷ παρ' ἡμῖν τοιούτῳ ἀντικαταστήσωμεν φύλακα ὁμοιον καὶ ἄρχοντα ἐν αὐτῷ, καὶ τότε δὴ ἐλεύθερον ἀφίεμεν»⁴.

Ὅτι ὁ εἰς ἀγαθὰς ἕξεις ἐθισμὸς ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων θεμελιώνει τὴν ἠθικὴν ὑπόστασιν τοῦ ὑπὸ γένεσιν ἀνθρώπου, τονίζουν καὶ πλεῖσται ἄλλαι ἀποφράσεις τῆς «Πολιτείας», ἐξ ὧν σημειοῦμεν ἐνταῦθα τὰς περισσότερον χαρακτηριστικὰς: «ἀρχὴ παντὸς ἔργου μέγιστον, ἄλλως τε δὴ καὶ νέῳ καὶ ἀπαλῷ... μάλιστα γὰρ δὴ τότε πλάττεται καὶ ἐνδύεται τύπος, ὃν ἂν τις βούληται ἐνσημῆνασθαι ἐκάστω»⁵. Καὶ ἡ «Πολιτεία» ἀποδίδει μεγίστην σημασίαν εἰς τὰς πρώτας παιδιάς. Εὐνομία καὶ παρανομία ὑπὸ μορφὴν παιδιᾶς εἰσαγόμεναι εἰς τὰς ψυχὰς τῶν παιδίων, χωρὶς ταῦτα νὰ ἔχουν ἐπίγνωσιν καὶ γνῶσιν καὶ συνείδησιν⁶ τοῦ πράγματος, ἐπεκτείνονται καὶ κυριεύουν αὐτάς. Τὸ πνεῦμα καὶ τὸ ἦθος τῶν πρώτων παιδιῶν ἔχει γενικωτέραν καὶ βαθυτέραν ἐπίδρασιν ἐπὶ ὁλόκληρον τὴν παιδικὴν ψυχὴν καὶ προσωπικότητα: «τοῖς ἡμετέροις παισὶν ἐννομωτέρον εὐθύς παιδιᾶς μεθεκτέον»⁷ καὶ «ὅταν... καλῶς ἀρξάμενοι παῖδες παίζουσιν, εὐνομίαν διὰ τῆς μουσικῆς εἰσοδέξων-

1. Πολιτ. Γ 401 c 6 κ.έ. Πρβλ. καὶ Γ 402 a καὶ Ἀριστ. Πολιτ. VII, 17, 1336 b 1 κ.έ.

2. Πολιτ. Δ 425 a 2 «καλῶς παίζειν».

3. Πολιτ. Δ 424 e 6 «ἐννομωτέρον... παιδιᾶς μεθεκτέον».

4. Πολιτ. Θ 590 e κ.έ.

5. Πολιτ. Β 377 a 12. Πρβλ. Νόμ. Ξ 765 e 3: «παντὸς... φυτοῦ ἢ πρώτη βλάστη καλῶς ὀρμηθεῖσα πρὸς ἀρετὴν τῆς αὐτοῦ φύσεως κυριωτάτη τέλος ἐπιθεῖναι τὸ πρόσφορον, τῶν τε ἄλλων φυτῶν καὶ τῶν ζώων ἡμέρων καὶ ἀγρίων καὶ ἀνθρώπων».

6. Πολιτ. Δ 424 d 3: «λανθάνει παραδυομένη», Γ 401 b 8: «λανθάνωσι... τρεφόμενοι», πρβλ. καὶ 401 d 1: «λανθάνῃ εἰς... συμφωνίαν... ἄγουσα».

7. Πολιτ. Δ 424 e 5 κ.έ.

ται»¹. Ἡ ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων ἀγωγή εἰς χρηστὰ ἦθη, ὃ εἰς τὴν «εὐθήθειαν», κατὰ κυριολεξίαν, ἐθισμός, θεμελιώνει τὴν «εὐλογίαν», τὴν «εὐαρμοστίαν», τὴν «εὐσχημοσύνην», τὴν «εὐρυθμίαν» καὶ τὴν «εὐνομίαν» τῶν μελλόντων πολιτῶν².

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἀντιβολῆς καὶ παραλληλίας τῆς «Πολιτείας» πρὸς τοὺς «Νόμους» τοῦ Πλάτωνος καταφαίνεται, ὅτι δὲν ὑπάρχει διαφορὰ ἀντιλήψεων μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἔργων ὡς πρὸς τὴν ρίζωσιν τοῦ ὀρθολογιστικοῦ στρώματος τῆς παιδείας εἰς τὴν προ-λογικὴν φάσιν αὐτῆς, ἥτις κατ' οὐσίαν εἶναι ρύθμισις καὶ διαπαιδαγώγησις τῆς παιδείας. Ἀναμφιβόλως ὁμως εἶναι ἐμφανὴς ἡ προτίμησις τῶν «Νόμων» πρὸς τὴν διεξοδικὴν ἐξέτασιν τῶν παιδαγωγικῶν φαινομένων καὶ προβλημάτων τῶν πρώτων παιδικῶν ἐτῶν καὶ ἰδίως τῆς ζωῆς τῶν ὁρμῶν, ἐνστίκτων καὶ συναισθηματικῶν ἐν γένει κινήσεων τῶν παίδων.

Δ'. Ἡ ΠΑΙΔΙΑ ΩΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟΝ ΕΝ ΕΙΔΙΚΩΤΕΡᾶ ΕΝΝΟΙᾶ ΜΕΣΟΝ.
Ἡ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΑΡΧΗ ΤΟΥ «ΜΕΤΑ ΠΑΙΔΙΑΣ ΚΑΙ ΗΔΟΝΗΣ ΜΑΝΘΑΝΕΙΝ»
ΠΑΡΑ ΠΛΑΤΩΝΙ

Εἰς τὸ θέμα τῆς παιδείας διεξοδικῶς ἐπανέρχεται ὁ Πλάτων εἰς τὸ Ζ' βιβλίον τῶν «Νόμων», ὅπερ εἶναι ἀφιερωμένον εἰς τὴν ὀργάνωσιν τῆς παιδείας καὶ τὴν παιδαγωγικὴν πράξιν ἐν τῇ πόλει τῶν «Νόμων».

Ἐνῶ δέ, ὡς εἶδομεν, εἰς τὸ Β' βιβλίον τοῦ πρεσβυτικοῦ τούτου ἔργου ὁ Πλάτων ἐξετάζει τὴν παιδίαν, καὶ δὴ καὶ τὴν μουσικογυμναστικὴν παιδίαν τῆς χορείας, ὡς μέσον διαμορφώσεως χρηστοῦ ἦθους κατὰ τὴν προ-λογικὴν βαθμίδα τῆς ἀγωγῆς, εἰς τὸ Ζ' βιβλίον, ὅπερ ἀποτελεῖ, οὕτως εἶπεῖν, τὸν κώδικα τῆς ἐκπαιδευτικῆς νομοθεσίας τῆς πολιτείας τῶν «Νόμων», ἐκτιθέμενον κατὰ μέγα μέρος οὐχὶ ὑπὸ αὐστηρῶς νομοθετικὴν μορφήν, ἀλλὰ «*διδασχῆ τινι καὶ νουθετήσῃ μάλλον ἢ νόμοις*»³, ἐξετάζεται συστηματικώτερον καὶ πρακτικώτερον ἢ παιδιὰ ὡς μέσον ἀγωγῆς καὶ μαθήσεως. Ἐνταῦθα ὑποδεικνύεται ἡ ἐφαρμογὴ τῶν θεωρητικῶν ἀρχῶν τοῦ Β' βιβλίου, περὶ ἀγωγῆς τοῦ ἦθους διὰ τοῦ ἔθους, κατὰ βαθμίδας ἡλικίας.

1. Πολιτ. Δ 425 a 3 κ.ε. Πρβλ. ὅσα κατωτέρω γράφονται περὶ τῆς μουσικῆς παιδείας καὶ παιδείας καὶ Ἀριστοτ. «Πολιτικῶν» τὸ VIII βιβλίον, ἐνθα ὁ λόγος περὶ μουσικῆς παιδείας καὶ τῆς συμβολῆς αὐτῆς εἰς τὴν ἠθικὴν ἀγωγήν.

2. Πολιτ. Γ 400 d 11 κ.ε.

3. Νόμ. Ζ 788 a 4. Τούτου ἕνεκα τὸ Ζ' βιβλίον δὲν εἶναι μόνον πρακτικὴ ἐφαρμογὴ τῶν ἰδεῶν τοῦ Β' βιβλίου, ἀλλὰ καὶ θεωρητικὴ ἐπέκτασις αὐτοῦ. Καὶ νομοθετικῆς δὲ μορφῆς διατάξεις ὑπάρχουν, ὡς ἡ περὶ γυμναστικῆς νομοθεσία ἐν Ζ 813 b κ.ε. κ.λπ.

Κατὰ τὴν πρώτην ἀπὸ τῆς γεννήσεως τριετίαν γίνεται ἡ ὑποτυπώδης καταβολὴ τῆς διαπλάσεως τοῦ ἤθους διὰ τῆς ἀναλόγου ἀντιδράσεως τῆς τροφοῦ πρὸς τὰς ἐπιθυμίας, τὰς ἀποστροφάς, τοὺς κλαυθμούς, τὴν ἠρεμίαν καὶ τὴν κίνησιν τοῦ νηπίου. Ὁ ὑπὸ τῆς τροφοῦ χειρισμὸς τοῦ θυμικοῦ αὐτοῦ δέον νὰ διέπεται ὑπὸ τῆς ἀρχῆς : «οὐθ' ἡδονὰς... διώκειν τὸν ὀρθὸν βίον οὐτ' αὖτὸ παράπαν φεύγειν τὰς λύπας, ἀλλ' αὐτὸ ἀσπάζεσθαι τὸ μέσον, ὃ νυνδὴ προσεῖπον ὡς ἔλεων ὀνομάσας»¹. Ἀντίστοιχον δὲ χαρακτῆρα μεσότητος μεταξὺ τῶν ἀκροτήτων τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς λύπης πρέπει νὰ ἔχουν καὶ αἱ πρῶται παιδιαί.

Κατὰ τὴν ἐπομένην βαθμίδα ἡλικίας (3-6 ἐτῶν) «παιδιαί... εἰσὶν τοῖς τηλικούτοις αὐτοφυεῖς τινες, δις ἐπειδὰν συνέλθωσιν αὐτοὶ σχεδὸν ἀνευρίσκουσι»². Τὰ παιδιά δηλαδὴ τῆς ἡλικίας αὐτῆς κατὰ τὰς συγκεντρώσεις τῶν ἀφίνονται ἐλεύθερα νὰ ἐφευρίσκουν μόνα τὰς μορφὰς τῆς παιδιᾶς τῶν. Ὁρίζεται ὁμῶς τρόπος ἐπιβλέψεως καὶ κατευθύνσεως αὐτῶν, ὥστε νὰ μὴ παραλείπεται καμμία εὐκαιρία πρὸς καλλιέργειαν τῆς «κοσμιότητος» καὶ πρόληψιν τῆς «ἀκολασίας».

Ἰδιαίτερος καὶ διεξοδικώτερος λόγος γίνεται διὰ τὰς ἀπὸ τοῦ ἑξῆς τῆς ἡλικίας καὶ ἐξῆς³ παιδιᾶς τῶν παίδων. Ἐνταῦθα προβλέπονται καὶ καθορίζονται ὠρισμένα καὶ σταθερὰ εἶδη παιγνίων. Εἰς ταῦτα περιλαμβάνονται πρῶτον τὰ ἀπλῶς εἰς εὐεξίαν, εὐκινήσιαν, ἐλαφρότητα καὶ κάλλος τοῦ σώματος τείνοντα, ἔπειτα τὰ ἀποτελοῦντα μίμησιν δι' ὀρχήσεως καὶ φωνῆς ποιητικοῦ κειμένου, συνδυασμὸν ὀρχήσεως καὶ ᾠδῆς, ἥτοι ἡ «παιδιά τῆς χορείας»⁴ κατὰ τὴν ὀρολογίαν τοῦ Β' βιβλίου, τέλος δὲ οἱ μετ' ὄπλων χοροὶ, τὰ ἀνευ μουσικῆς «ἐνόπλια παίγνια», ἐκφράζοντα μίμησιν μυθικῶν προτύπων, ὡς τῶν Κουρήτων ἐν Κρήτῃ, τῶν Διοσκούρων ἐν Λακεδαίμονι καὶ τῆς Ἀθηναῖς⁵ ἐν Ἀθήναις.

1. Νόμ. Ζ 792 c κ.έ. Πρβλ. 793 a 4 : «μέσον δέ τινα (βίον) τέμνειν ἀεὶ».

2. Νόμ. Ζ 794 a.

3. Νόμ. Ζ 794 c 3 κ.έ. Πρβλ. Ἀλκιβ. 110 b 2 : «ὁπότε ἀστραγαλλίζοις ἢ ἄλλην τινὰ παιδιὰν παίζοις». Ὡς πρὸς τὴν παιδιὰν τῶν πεσσῶν καὶ κύβων βλ. Πολιτ. Α 333 b, Β 374 c, Ξ 487 c-d, Φαίδρ. 274 d, Χαρμ. 174 b, Ἀλκιβ. 110 e. L. R a d e r m a c h e r, Vom Würfelspiel, Tod und Teufel (Aus dem Nachlass L. Radermachers. Mitget. von Albin Lesky) ἐν Anzeiger der Österr. Akad. der Wissen. 1955, 3, 16 - 23.

4. Νόμ. Β 673 d 4 καὶ Ζ 796 b 7. Βλ. περὶ αὐτῆς καὶ κατωτέρω εἰς τὸ τελευταῖον κεφάλαιον τῆς μελέτης.

5. Νόμ. Ζ 795 e κ.έ., 796 b 3 κ.έ., b 7, d 4. Πρβλ. καὶ Ἀριστοφ. Νεφέλ. 961 κ.έ. καὶ 988. Ἐν τῇ συστηματικῇ κατατάξει τῶν ἀντικειμένων τῆς μαθήσεως, αἱ παιδιαί ὑπάγονται ἐν τῷ Ζ' βιβλίῳ τῶν «Νόμων» εἰς τὴν «ὀρχησιν», ἥτις μετὰ τῆς «πάλης» ἀποτελεῖ τὰ μαθήματα τῆς γυμναστικῆς. Ὁ ἕτερος κλάδος τῶν μαθημάτων, ὁ καλλιερῶν τὴν «ἐὐψυχίαν» (τὴν ἀρετὴν τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ψυχῆς), εἶναι ἡ μουσικὴ

Ἄς ἔλθωμεν τώρα εἰς τὰ τοῦ Ἀριστοτέλους ὡς πρὸς τὰς παιδιάς, νοου-
 μένας ἐν τῇ στενῇ παιδικῇ ἐννοίᾳ αὐτῶν. Ὁ Ἀριστοτέλης διακρίνει μέχρι
 τοῦ 21ου ἔτους τῆς ἡλικίας 3 βαθμίδας αὐτῆς, ἑκάστην ἐξ ἑπτὰ ἐτῶν : «οἱ
 γὰρ ταῖς ἑβδομάσι διαιροῦντες τὰς ἡλικίας ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ λέγουσιν οὐ
 κακῶς»¹. Φρονεῖ δὲ ὁ Ἀριστοτέλης, ὅτι πρὸς τὴν διαίρεσιν ταύτην τῆς ἡλι-
 κίας εἰς φάσεις καὶ πρὸς τὰς βαθμίδας τῆς ψυχικῆς ἐξελίξεως τῶν παίδων
 πρέπει νὰ προσαρμόζεται καὶ ἡ ἀνατροφή καὶ παιδεία αὐτῶν : «δεῖ δὲ τῇ
 διαιρέσει τῆς φύσεως ἐπακολουθεῖν πᾶσα γὰρ τέχνη καὶ παιδεία τὸ προσ-
 λεῖπον βούλεται τῆς φύσεως ἀναπληροῦν»², προσθέτει δὲ ἄλλαχοῦ, ὅτι «τὸ
 ...πρέπον καὶ τὸ μὴ πρέπον ταῖς ἡλικίαις οὐ χαλεπὸν διορίσαι»³.

Τὸν περὶ παιδιῶν λόγον εἰδικώτερον ὁ Ἀριστοτέλης ἐντοπίζει εἰς τὴν
 πρώτην ἀπὸ τῆς γεννήσεως ἑπταετίαν, ἣτις ὡς πρώτην μὲν φάσιν τῆς περι-
 λαμβάνει τὴν βρεφικὴν ἡλικίαν⁴, δευτέραν «τὴν ἐχομένην ταύτης μέχρι
 πέντε ἐτῶν»⁵ καὶ τρίτην τὴν ἡλικίαν ἀπὸ 5-7 ἐτῶν⁶. Γενικῶς περὶ τῆς
 πρώτης ἑπταετίας παρατηρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης τὰ ἑξῆς : Διὰ τὰ διανύοντα
 αὐτὴν παιδία δὲν ἐνδείκνυται οὔτε διδασκαλία οὔτε μάθησις⁷· μόνον οἱ
 ἔχοντες ἡλικίαν 5-7 ἐτῶν παῖδες πρέπει νὰ προπαρασκευάζωνται διὰ τὴν ἀπὸ
 τοῦ 7ου ἔτους μέλλουσαν νὰ ἀρχίσῃ συστηματικὴν διδασκαλίαν των, παρι-
 στάμενοι ὡς «θεωροί», ὡς θεαταὶ τῶν μαθημάτων ἐκείνων, τὰ ὁποῖα θὰ
 διδαχθοῦν βραδύτερον⁸. Ὡσαύτως ὁ φιλόσοφος ἀπαγορεύει τὴν ὑποβολὴν
 τῶν παιδιῶν τούτων εἰς ἐπιπόνους καὶ ἀναγκαστικὰς ἀσκήσεις. Συνιστᾷ ὁμῶς
 τὰς παιδιάς ὡς μέσον τῆς ἀπαραιτήτου κινήσεως αὐτῶν, πρὸς ἀποφυγὴν τῆς

ἐν εὐρείᾳ ἐννοίᾳ (Z 795 d 6 κ.έ.). Παρατηροῦμεν, ὅτι ὁ ὄρος «ὄρχησις» ἐνταῦθα χρη-
 σιμοποιεῖται μὲ περιεχόμενον εὐρύτερον ἢ ἐν τῷ Β' βιβλίῳ τῶν «Νόμων». Ἐκεῖ ἡ
 ὄρχησις ἦτο τμῆμα τῆς χορείας, ὀριζομένης ὡς συνόλου ὄρχήσεως καὶ ᾠδῆς (B 654 b
 3). Ἐνταῦθα ὑπὸ τὴν ὄρχησιν ὑπάγεται τὸ μὲν ἢ χορεία τοῦ Β' βιβλίου (Z 795 e
 1-2), τὸ δὲ ἢ χάριν εὐεξίας, ἐλαφρότητος καὶ κάλλους τοῦ σώματος ὄρχησις. Ἄλλ'
 ἐλαστικότης περὶ τὴν ὀρολογίαν δὲν εἶναι ἀσυνήθης παρὰ Πλάτωνι. Βλ. Κωνστ.
 Βουρβέρη, Plato und die Barbaren, Athen, 1938. Τοῦ αὐτοῦ, Πλάτων καὶ
 ἱστορία (περιοδ. «Πλάτων», τ. 6ος, 1954).

1. Πολιτικ. VII, 17, 1336 b 37 κ.έ. Τὸ χωρίον παρατίθεται κατὰ τὴν ὀρθὴν
 διόρθωσιν τοῦ Muretus : «κακῶς» ἀντὶ τοῦ : «καλῶς» τῶν κωδ. Γ, Π.

2. Πολιτικ. VII, 17, 1337 a 1 κ.έ.

3. Πολιτικ. VIII, 6, 1340 b 33.

4. Πολιτικ. VII, 17, 1336 a 3 κ.έ.

5. Πολιτικ. VII, 17, 1336 a 23 κ.έ.

6. Πολιτικ. VII, 17, 1336 b 35 κ.έ.

7. Πολιτικ. VII, 17, 1336 a 24.

8. Πολιτικ. VII, 17, 1336 b 36. Πρβλ. ὡς πρὸς τὸ «θεωροὺς» Πλάτ. Πολιτ.
 Z 537 a 4 : «καὶ εἰς τὸν πόλεμον ἔφαμεν τοὺς παῖδας εἶναι ἀκίεον ἐπὶ τῶν ἑπιπόνων
 θεωρῶν».

ἀργίας τῶν σωμάτων¹. Ἀλλαχοῦ ὁ Ἀριστοτέλης συνιστᾷ διὰ τὰ νήπια τὸ παίγνιον τῆς «Ἀρχύτου πλαταγῆς», τὴν διὰ τοῦ κροτάλου δηλαδὴ παιδιάν, ἵνα ταῦτα εὐρίσκουν εἰς αὐτὴν κάποιαν ἀπασχόλησιν καὶ διέξοδον τῆς πρὸς κίνησιν ὀρμῆς καὶ «χρόμενοι ταύτῃ (τῇ πλαταγῇ) μηδὲν καταγνώσῃ τῶν κατὰ τὴν οἰκίαν»². Τὰ μεγαλύτερα παιδιά δὲν χρειάζονται πλέον τὴν πλαταγὴν· πλαταγὴ δι' αὐτὰ εἶναι ἡ (συστηματικὴ) παιδεία³.

Ἡ περὶ τῶν εἰρημένων παιδιῶν πρώτη ἀπαίτησις τοῦ Ἀριστοτέλους ἔχει ὡς ἐξῆς : «δεῖ δὲ καὶ τὰς παιδιάς εἶναι μήτε ἀνελευθέρους μήτε ἐπιπόνοους μήτε ἀνειμένους»⁴. Δὲν πρέπει δηλαδὴ αἱ παιδιαὶ νὰ ἐκτρέπωνται τῆς ὀρθῆς μεσότητος⁵, καθιστάμεναι εἴτε ἀνελεύθεροι ἢ ἐλίπονοι εἴτε λίαν χαλαραί.

Ἡ δευτέρα ἀπαίτησις τοῦ Ἀριστοτέλους περὶ τῶν παιδικῶν παιδιῶν εἶναι, ὅτι αὐταὶ πρέπει νὰ προπαρασκευάζουν τὸν δρόμον πρὸς τὰς μετέπειτα σοβαρὰς ἀσχολίας τῶν παίδων ; πάντα γὰρ δεῖ τὰ τοιαῦτα προοδοποιεῖν πρὸς τὰς ὑστερον διατριβάς· διὸ τὰς παιδιάς εἶναι δεῖ τὰς πολλὰς μιμήσεις τῶν ὑστερον σπουδαζομένων»⁶.

Τὴν ὑπόδειξιν ταύτην κάμνει ὁ Ἀριστοτέλης, ἀκολουθῶν τὸν Πλάτωνα, ὅστις ὡσαύτως συνιστᾷ παιδαγωγικὴν ρύθμισιν τῶν παιδιῶν, προπαρασκευάζουσαν τὴν ἐπαγγελματικὴν ἀγωγὴν καὶ ζωὴν τῶν παίδων. Κατὰ τὸν Πλάτωνα πρέπει τῆς συστηματικῆς μορφώσεως τῶν ἐπαγγελματικῶν εἰδικοτήτων νὰ προηγῆται ρύθμισις τῶν παιγνίων σύμφωνα πρὸς τὰς ἰδιοφυΐας καὶ τὰς ἐπαγγελματικὰς κλίσεις καὶ ῥοπὰς τῶν παιδιῶν :

«Λέγω δὴ καὶ φημι τὸν ὀτιοῦν ἀγαθὸν ἄνδρα μέλλοντα ἔσεσθαι τοῦτο αὐτὸ ἐκ παίδων εὐθὺς μελετᾶν δεῖν, παίζοντά τε καὶ σπουδάζοντα ἐν τοῖς τοῦ πράγματος ἐκάστοις προσήκουσιν». Ἀκολουθοῦν αἱ εἰδικαὶ ὑποδείξεις, πῶς πρέπει νὰ παίξῃ ὁ μέλλον γεωργός, ὁ μέλλον οἰκοδόμος κ.ο.κ. καὶ παρατηρεῖται γενικῶς : «...χρῆ... παίζοντα ἢ τι τῶν τοιούτων ἄλλο ποιοῦντα, καὶ πειραῖσθαι διὰ τῶν παιδιῶν ἐκεῖσε τρέπειν τὰς ἡδονὰς καὶ ἐπιθυμίας τῶν παίδων, οἱ ἀφικομένους αὐτοὺς δεῖ τέλος ἔχειν. κεφάλαιον δὲ παιδείας λέγομεν τὴν ὀρθὴν τροφήν, ἢ τοῦ παίζοντος τὴν ψυχὴν εἰς ἔρωτα μάλιστα

1. Πολιτικ. VII, 17, 1336 a 25 κ.έ.

2. Πολιτικ. VIII, 6, 1340 b 25 κ.έ. (=Ἀρχότ. 47 A 10 ἐν Diels - Kranz., Vorsokr. 1951, A', σ. 424).

3. Πολιτικ. VIII, 6, 1340 b 30.

4. Πολιτικ. VII, 17, 1336 a 28 κ.έ.

5. Περισσότερα περὶ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς ἀρχῆς τοῦ Ἀριστοτέλους περὶ μεσότητος τῆς ἀρετῆς εἰς τὰς παιδιάς, ὑπὸ τὴν εὐρυτέραν τῶν ἔννοιαν, βλέπε κατωτέρω.

6. Πολιτικ. VII, 17, 1336 a 32 κ.έ. Ὁ μιμητικὸς οὗτος χαρακτήρ τῶν παιδιῶν δὲν σημαίνει κατ' ἀνάγκην καὶ ἄρσιν τοῦ οὐσιώδους γνωρίσματος τῆς ἀταρχείας τῶν, περὶ τοῦ ὁποίου ἔγινε λόγος εἰς τὸ Α' κεφάλαιον.

ἄξει τούτου, ὃ δεήσει γενόμενον ἄνδρ' αὐτὸν τέλειον εἶναι τῆς τοῦ πράγμα-
τος ἀρετῆς»¹.

Σκοπιμότητά τινα ἀπλῶς τεχνικῆς-ἐπαγγελματικῆς φύσεως ἔχει καὶ ἡ σύστασις τοῦ Πλάτωνος ἐν Πολιτ. Ε 466 e 4 κ.έ. (πρὸς βλ. καὶ Ζ 537 a), ὅπως ὀδηγῶνται εἰς τὸν πόλεμον καὶ τὰς μάχας ὡς «θεωροί», θεαταί, οἱ εὐρωστότεροι παῖδες, ἵνα λαμβάνουν ἰδέαν τοῦ πολεμικοῦ ἔργου καὶ τῶν στρατιωτικῶν καθηκόντων, τὰ ὅποια θὰ κληθοῦν νὰ ἐκπληρώσουν καὶ αὐτοὶ ἅμα τῇ ἐνηλικιώσει των, καὶ ἵνα παρέχουν εἰς τοὺς γονεῖς των βοηθητικὰς ὑπηρεσίας. Ὁ κυριώτερος ὅμως σκοπὸς τῆς «θεωρίας» ταύτης εἶναι ἡ διάπλασις τοῦ πολεμικοῦ ἤθους τῶν παιδῶν. Καὶ τὰ τέκνα δὲ τῶν ἐπαγγελματιῶν συνήθως καλοῦνται ἀπὸ τοὺς γονεῖς των εἰς τὰ ἐργαστήρια, ἵνα τοὺς παρακολουθοῦν ἐργαζομένους, οὕτω δὲ παίζοντες καὶ θεώμενοι εἰσάγονται εἰς τὴν ἐκμάθησιν τοῦ ἐπαγγέλματος καὶ πρὸ παντὸς ἀποκτῶσι τὸ οἰκεῖον ἐπαγγελματικὸν ἦθος.

Ἡ διὰ τῶν παιδιῶν ἀγωγή, ἡ ἀποτελοῦσα, ὡς εἶδομεν, κοινὸν παιδευτικὸν αἶτημα τοῦ τε Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, ἐκτείνεται, εἰδικώτερον παρὰ Πλάτωνι, καὶ ἐπὶ τῆς διδακτικῆς τοῦ μανθάνειν, προβαλλομένη ὡς διδακτικὴ ἀρχὴ τοῦ «μετὰ παιδιᾶς τε καὶ ἡδονῆς μανθάνειν»². Εἶναι ἡ θεωρητικὴ ἐπιβίωσις τοῦ διδακτικοῦ τύπου τοῦ Σωκράτους, ὁ ὅποιος «ἔπαιζεν ἅμα σπουδάζων»³, διδάσκων καὶ ὠφελῶν τοὺς συνόντας. «Παίζοντας τρέφε», εἶναι θεμελιώδης ἀπαίτησις τῆς πλατωνικῆς «Πολιτείας», προκειμένου περὶ τῆς διδασκαλίας τῶν μαθηματικῶν καὶ τῆς διὰ τούτων διαλεκτικῆς προπαιδείας⁴.

Ἡ παιδαγωγικὴ καὶ διδακτικὴ αὕτη ἀπαίτησις προβάλλεται πρῶτον μὲν, διότι ὁ ἐλεύθερος οὐδὲν μάθημα πρέπει νὰ μανθάνῃ ὑπὸ τὸ κράτος βίας καὶ καταναγκασμοῦ, ἐφόσον «ψυχῇ βλαιοὺς οὐδὲν ἔμμονον μάθημα», δεύτερον δὲ διότι μόνον ἐν τῇ ἀδεσμεύτῳ καὶ εὐθύμῳ ἀτμοσφαιρῇ τῆς παιδιᾶς καθίσταται δυνατὴ ἡ διάγνωσις τῶν ἰδιοφυϊῶν καὶ φυσικῶν κλίσεων

1. Νόμ. Α 643 b 4 κ.έ. Ὅτι ἐνταῦθα ὁ λόγος εἶναι περὶ τῆς ἐπαγγελματικῆς καρπώσεως τῆς παιδιᾶς ἢ περὶ ὑποτυπώδους προεπαγγελματικῆς ἀγωγῆς, δεικνύει ἡ ἀμέσως ἀκολουθοῦσα (643 d 6 κ.έ.) ἐκθεσις τῆς οὐσίας τῆς ἀληθοῦς παιδείας, «τῆς πρὸς ἀρετὴν ἐκ παιδῶν παιδείας», τῆς ἀνθρωπιστικῆς, ὡς θὰ ἐλέγομεν σήμερον. Τὴν ἀληθινὴν ταύτην παιδείαν διαστέλλει σαφῶς ὁ Πλάτων ἀπὸ οἰανδήποτε ἄλλην (λεγομένην κακῶς) παιδείαν, «εἰς χρήματα τείνουσαν ἢ τινα πρὸς ἰσχὺν ἢ καὶ πρὸς ἄλλην τινὰ σοφίαν ἄνευ νοῦ καὶ δίκης», παιδείαν «βάνουσαν, ἀνελεύθερον καὶ οὐκ ἀξίαν τὸ παράπαν παιδείαν καλεῖσθαι». Πρὸς βλ. καὶ Νόμ. Β 659 d κ.έ. Πλείονα περὶ τούτων βλ. ἐν Κωνστ. Ι. Βουρβέρη, Μόρφωσις καὶ ἀνθρωπισμός, 1946.

2. Πλάτ. Νόμ. Ζ 819 b 3. Ὁ Ἀριστοτέλης (Πολιτ. VIII, 5, 1339 a 28 κ.έ.) ἀντιθέτως λέγει, ὅτι ἡ μάθησις δὲν γίνεται διὰ παιγνίων, ἀλλὰ μετὰ λύπης.

3. Ξενοφ. Ἀπομν. Ι, 3, 8, πρὸς βλ. αὐτ. ΙV, 1, 1 κ.ά.

4. Πλάτ. Πολιτ. Ζ 536 d 5 κ.έ.

καὶ δεξιότητων τῶν παίδων : «μὴ τοίνυν βία ... τοὺς παῖδας ἐν τοῖς μαθήμασιν, ἀλλὰ παίζοντας τρέφε, ἵνα καὶ μᾶλλον οἷός τ' ᾦς καθορᾶν ἐφ' ὃ ἕκαστος πέφυκεν»¹.

Τὸ μετὰ παιδείας καὶ ἡδονῆς μανθάνειν εἶναι ἀρχὴ τῆς παρ' Αἰγυπτίοις κρατούσης διδακτικῆς μεθόδου τῶν μαθηματικῶν, τὴν ὁποίαν ἐκθύμως εἰς τοὺς «Νόμους» τοῦ συνιστᾶ ὁ Πλάτων. Τὸ παράδειγμα τῶν Αἰγυπτίων, τοὺς ὁποίους θὰ ἴδωμεν καὶ δι' ἄλλην ἀρετὴν τῶν ἐπαινουμένων ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος, εἶναι κατὰ τοῦτο ἀξιομίμητον, καθόσον μετὰ τῆς ἀνωτέρω διδακτικῆς ἀρχῆς συνδυάζει δύο ἀκόμη διδακτικὰ πλεονεκτήματα, ἥτοι τὸ ἐποπτικῶς διδάσκειν καὶ τὸ διδάσκειν τὰ ἀπαραίτητα καὶ τὰ προσιτὰ εἰς τὴν ἀντιληπτικότητα τῶν διδασκομένων².

Ε. ΠΑΙΔΙΑ, ΠΑΙΖΕΙΝ ΚΑΙ ΠΑΙΓΝΙΟΝ ΕΞΩ ΚΑΙ ΠΕΡΑΝ ΤΗΣ ΠΑΙΔΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ. ΠΑΙΔΙΑ - ΣΠΟΥΔΗ. ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΗ ΚΑΙ ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ

Τὰ παίγνια καὶ αἱ παιδιαί, ἀπὸ φαινομένου ἀρχῆθεν τῆς παιδικῆς ἡλικίας ἰδίου, ἐκτείνονται εἰς ὅλας τὰς φάσεις τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς μέχρι καὶ τῆς πρεσβυτικῆς. Παρὰ τὴν παιδικὴν παιδιὰν ὑπάρχει ἡ «πρεσβυτῶν ἔμφρων παιδιὰ»³, τὴν ὁποίαν παίζουν «παῖδες πρεσβῦται»⁴, ὡς λ.χ. οἱ ἐν τοῖς «Νόμοις» τοῦ Πλάτωνος πρὸς ἀλλήλους περὶ νομοθεσίας διαλεγόμενοι⁵. Τὸ παίζειν δὲν εἶναι μόνον παιδικόν, ἀλλ' ἀνθρώπινον φαινόμενον ὁλοκλήρου τῆς ζωῆς, αἱ δὲ μορφαὶ αὐτοῦ, εἴτε ὡς ἀπλῆς, αὐθορμήτου καὶ φυσικῆς ἐκδηλώσεως εἴτε ὡς καθιερωμένου καὶ συντεταγμένου βιοτικοῦ καὶ παιδευτικοῦ θεσμοῦ τῆς πολιτικῆς κοινωνίας, ἀπετέλεσαν τὸ πρὸς τὴν παιδείαν σύστοιχον θέμα, ὅπερ τόσον ἀπασχόλησε τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη. Ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν αὐτῶν θὰ παρακολουθήσωμεν εἰς τὰ ἐπόμενα ὅλας τὰς εἰρημένας πλευρὰς καὶ μορφὰς τοῦ παίζειν, ἐν στενῇ συνεπαφῇ πρὸς τὰς μετ' αὐτοῦ συνδεομένας ἐννοίας, εἴτε διὰ σχέσεως παραλληλίας, συνωνυμίας καὶ ὁμοιότητος εἴτε διὰ σχέσεως ἀντιβολῆς καὶ ἀντιθέσεως. Ἡ θεώρησις αὕτη τῆς

1. Πλάτ. Πολιτ. Ζ 536 e 6 κ.έ. Πρβλ. αὐτ. Η 548 b 7.

2. Νόμ. Ζ 819 a κ.έ. Διεξοδικὴν ἐρμηνείαν τοῦ ἀποσπάσματος τούτου βλ. ἐν Κωνστ. Ι. Βουρβέρη, Αἱ ἱστορικαὶ γνώσεις τοῦ Πλάτωνος, Α' Βαρβαρικά. Ἀθῆναι, 1938, σ. 46 καὶ 133 κ.έ. Πρβλ. καὶ W. Jaeger, Paideia, III, 1947, σ. 338 κ.έ. καὶ Julia Kerschensteiner, Plato und der Orient, Stuttgart, 1945.

3. Νόμ. Ξ 769 a 1.

4. Νόμ. Δ 712 b 2. Ὡς πρὸς τὴν ἐν Τιμ. 22 b 4 πρὸς Σόλωνα ρῆσιν τῶν Αἰγυπτίων ἱερέων : «Ἕλληνες ἀεὶ παῖδες ἐστέ, γέρον δὲ Ἕλληνα οὐκ ἔστιν» βλ. Α. Ε. Taylor, A Commentary on Plato's Timaeus, 1928, σ. 52 κ.έ.

5. Νόμ. Γ 685 a 7 : «περὶ νόμων παίζοντας παιδιὰν πρεσβυτικὴν σὺφρονα».

σχέσεως τῶν περὶ τὸ «παίζειν» κινουμένων ἐννοιῶν πρὸς τὴν κεντρικὴν ἐννοιαν τῆς παιδιᾶς ἀποτελεῖ τὴν ἐνδεδειγμένην ἀφετηρίαν καὶ τῆς παραλλήλου γλωσσικῆς ἐρεύνης τῶν ἀντιστοίχων λέξεων καὶ οἰκείων φραστικῶν τρόπων. Τῆς ἐννοιολογικῆς καὶ γλωσσικῆς ἐρεύνης¹ τῶν μορφῶν τοῦ παίζειν θὰ προτάξωμεν βραχεῖαν ἐκθεσιν τῆς θεωρίας τοῦ Ἀριστοτέλους περὶ μεσότητος τῆς ἀρετῆς, ἐφαρμοζομένης εἰς τὴν ἀξιολόγησιν τῆς ἐν τῇ παιδιᾷ ἡδονῆς.

Ι. Ἡ περὶ τὴν ἡδονὴν ἐν τῇ παιδιᾷ μεσότης κατ' Ἀριστοτέλην.

Εἰς τὰ «Ἠθικὰ Νικομάχεια» ὁ Ἀριστοτέλης ἐκθέτει ἐφαρμογὴν τῆς περὶ μεσότητος τῆς ἀρετῆς θεωρίας² τοῦ εἰς τὰς παιδιᾶς, νοουμένας ὑπὸ τὴν εὐρύτεραν τῶν ἐννοιῶν. Κατὰ ταύτην, ἡ συνοδεύουσα τὴν παιδιᾶν ἡδονή, «τὸ ἡδὺ ἐν τῇ παιδιᾷ»³, μεσότητα μὲν ἔχει τὴν «εὐτραπελίαν», ἣτις εἶναι καὶ ἡ ἀρετὴ τῆς παιδιώδους ἡδονῆς, ἀκρότητας δὲ τὴν «βωμολοχίαν», ὡς ὑπερβολὴν ἀφ' ἑνός, καὶ τὴν «ἀγροικίαν», ὡς ἔλλειψιν ἀφ' ἑτέρου.

Τὴν ἀξιολογικὴν ταύτην διαβάθμισιν τῆς παιδιώδους ἡδονῆς, ἀπὸ τῆς μιᾶς ἀκρότητας μέχρι τῆς ἄλλης, ἐπεξηγεῖ καλύτερον ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὸ

1. Ἡ ἐρευνα αὕτη δὲν ἔχει ἀξιώσεις πληρότητας, ἐφόσον οὔτε εἰς τὰς ἐννοίας (καὶ λέξεις) τὰς συναφεῖς πρὸς τὴν σπουδὴν καὶ τὴν παιδείαν οὔτε εἰς τὴν μεσαιωνικὴν καὶ τὴν σύγχρονον, λογιαν τε καὶ λαϊκὴν, χρῆσιν τῶν οἰκείων λέξεων ἐκτείνεται. Ἀλλ' εἶναι δείγμα, ἔστω καὶ περιορισμένης ἐκτάσεως, μιᾶς γλωσσικῆς πλευρᾶς τῶν εἰς τὸν Πλάτωνα μελετῶν, τὴν ὁποίαν ἡ διεθνὴς ἐρευνα δικαιούται νὰ ἀναμένῃ ἀπὸ τοὺς ἀρμοδιωτέρους πρὸς τοῦτο Ἕλληνας φιλολόγους, καὶ ἰδίως τοὺς νέους, τοὺς ἀπηλλαγμένους γλωσσικῶν μονομερειῶν καὶ φανατισμῶν! Καὶ εἶναι ἀκόμη ἡ μικρὰ αὕτη ἐρευνα καὶ μία ἐπιβεβλημένη γλωσσοδιφικὴ προέκτασις τῆς παρούσης φιλολογικῆς καὶ φιλοσοφικῆς πραγματείας, οἰκεία εἰς τόμον μνημόσυνον τοῦ Ἀρχηγέτου τῆς νεοελληνικῆς γλωσσικῆς ἐπιστήμης. Ἦδη εἰς τὰς μελέτας ἡμῶν: «Τὸ πρόβλημα τῆς παιδείας εἰς τὸν «Φιλοκλήτην» τοῦ Σοφοκλέους» (περιοδ. «Πλάτων», τόμ. 1 (1949), σ. 129 κ.έ.), «Ὁ παιδεύων διάλογος» (περιοδ. «Πλάτων», τόμ. 6 (1954), σ. 4 κ.έ.) καὶ «Πλάτων καὶ ἱστορία» (περιοδ. «Πλάτων», τόμ. 6 (1954), σ. 179 κ.έ.) παρέσχομεν καὶ ἄλλα τοιαῦτα δοκίμια ἐννοιολογικῆς - γλωσσικῆς ἐρεύνης, συνοδευόμενα ἀπὸ ζωντανὰ καὶ πλήρη χρηστῶν ἐλπίδων παρακέλευσιν πρὸς τοὺς νέους ὁμοτέχνους μας, ὅπως ἐπιδοθοῦν εἰς οὕτω νοουμένας γλωσσικὰς ζητήσεις.

2. Ἠθικ. Νικομ. II, 6, 1106 b 36 κ.έ.: «ἔστιν ἄρα ἀρετὴ ἕξις προαιρετικὴ, ἐν μεσότητι οὕσα τῇ πρὸς ἡμᾶς, ὠρισμένη λόγῳ καὶ ὡς ἂν ὁ φρόνιμος ὀρίσειεν. μεσότης δὲ δύο κακιῶν, τῆς μὲν καθ' ὑπερβολὴν, τῆς δὲ κατ' ἔλλειψιν». Ὡς πρὸς τὴν ἐννοιαν τοῦ «μέσου» παρὰ Πλάτωνι βλ. Πολιτ. I 619 a, Κριτί. 112 c 3, Νόμ. E 728 e, Ξ 756 e 9, Z 793 a, Ἐπιστ. H 355 d 3. Πλείονα περὶ μέσου καὶ μέτρου παρὰ Πλάτωνι βλ. ἐν Κωνστ. Ι. Βουρβέρη, Αἱ ἱστορικαὶ γνώσεις τοῦ Πλάτωνος, Α', 1938, σ. 74 - 75.

3. Ἠθικ. Νικομ. II, 7, 1108 a 23 κ.έ.

Δ' βιβλίον τῶν «Ἠθικῶν Νικομαχείων» του¹. Κατὰ τοῦτο ἢ ἐν τῇ «ὀμιλίᾳ» καὶ τῇ «διαγωγῇ» παιδιὰ τότε μόνον εἶναι ἀγαθὴ, ὅταν εἶναι «ἐμμελής», «χαρίεσσα», «εὐτράπελος» καὶ «εὐτροπος». Ἀνάλογα δὲ εἶναι καὶ τὰ διὰ τῶν ἐμμελῶν παιδιῶν καλλιεργούμενα ἤθη καὶ ἀντίστοιχοι οἱ φορεῖς αὐτῶν ἀνθρώπινοι τύποι.

Συναφῆς πρὸς τὴν μέσην ἕξιν τῆς παιδείας εἶναι καὶ ἡ «ἐπιδεξιότης»². Ἴδιον τοῦ ἐπιδεξίου εἶναι νὰ λέγη καὶ νὰ ἀκούη, ὅσα ἀρμόζουν εἰς τὸν φρόνιμον καὶ ἐλευθέριον ἄνδρα. Ὁ τοιοῦτος ὅμως ἐπιδέξιος καὶ χρηστὸς ἀνὴρ δὲν εἶναι κακὸν νὰ γίνεται ἐνίοτε καὶ εὐτράπελος, ἤτοι νὰ λέγη καὶ νὰ ἀκούη καὶ τίνα, περιλαμβανόμενα εἰς τὴν περιοχὴν τῆς σώφρονος παιδείας καὶ τοῦ καλῶς σκώπτειν.

Καὶ τὸ πρὸς τὴν παιδιὰν συναφὲς γελοῖον³ ἐνέχει διαβαθμίσεις, κινου- μένας ἀπὸ τῆς ὑπερβολῆς τῆς αἰσχρολογίας καὶ τῆς φορτικῆς βωμολοχίας⁴ μέχρι τῆς ἐλλείψεως πάσης διαθέσεως πρὸς ἀστεϊσμόν, εἴτε λεγόμενον εἴτε ἀκουόμενον. Ἡ ὀρθὴ μεσότης τοῦ γελοίου ἐγκείται εἰς τὴν εὐτραπελίαν τοῦ «εὐ σκώπτειν». Σημαίνει δὲ τοῦτο : λοιδορεῖν κατὰ τρόπον ἐπιτρεπόμενον, λέγειν μὴ ἀπρεπῆ, ἀλλ' ἀρμόζοντα εἰς ἐλευθέριον ἄνδρα, καὶ μὴ λυπεῖν ἢ καὶ τέρπειν τοὺς σκωπτομένους καὶ ἀκούοντας.

Τούτων ἕνεκα, ὁ Ἀριστοτέλης ἐγκρίνει διὰ τὰς συναναστροφὰς καὶ δια- γωγὰς μόνον τὸν φορέα τῆς περὶ τὰς παιδείας μεσότητος εὐτράπελον, χαρίεντα καὶ ἐπιδέξιον ἄνδρα, ἀποκλείει δὲ αὐτῶν ἀφ' ἑνὸς μὲν τὸν βωμολόχον, ὡς ἐνοχλητικὸν μὲ τὰς χονδροειδεῖς αἰσχρολογίας του, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὸν μὴ λέγοντα μηδὲ σηκώνοντα ἀστεῖα, ὡς σκληρόν, ἀγροῖκον καὶ ἀχρηστον· διότι οὗτος «οὐθὲν συμβαλλόμενος πᾶσι δυσχεραίνει»⁵. Πάντως κατὰ τὸν φιλό- σοφον πρέπει νὰ γίνεται διάκρισις μεταξὺ τῆς παιδείας τοῦ ἐλευθερίου καὶ πεπαιδευμένου καὶ τῆς παιδείας τοῦ ἀνδραποδώδους καὶ ἀπαιδευτοῦ⁶.

II. Ἀπλούστεραι μορφαὶ τοῦ παίζειν.

α) Τὸ ἀπλῶς «παίζειν».

Ἐνταῦθα ὑπάγονται αἱ κατωτέρω σημειούμεναι μνεῖαι⁷, ἐκφράζουσαι

1. Ἠθικ. Νικομ. IV, 7, 1127 b 33 κ.έ.

2. Ἠθικ. Νικομ. IV, 8, 1128 a 17 κ.έ. Πρβλ. Ξεν. Ἀγησ. 11.

3. Ἠθικ. Νικομ. IV, 8, 1128 a 13 κ.έ. Περὶ τοῦ «γελοίου» παρὰ Πλάτωνι βλ. κατωτέρω.

4. Πρβλ. καὶ Ἀριστοτ. Πολιτ. VII, 17, 1336 b 3 κ.έ.

5. Ἠθικ. Νικομ. IV, 8, 1128 b 2 κ.έ.

6. Ἠθικ. Νικομ. IV, 8, 1128 a 20 κ.έ.

7. Ἐκάστης ἐξεταζομένης κατηγορίας ἐννοιῶν καὶ λέξεων παρατίθενται ὀλίγα παραδειγματικά χωρία, τῶν λοιπῶν ὑποδεικνυομένων διὰ παραπομπῶν εἰς τὸ πλατω- νικὸν κείμενον.

ἀπλῆν ἐνέργειαν τοῦ παίζειν, συνισταμένην εἰς τερπνὴν παιδιώδη κίνησιν : «οἱ μὲν οὖν πολλοὶ ἐν τῇ αὐτῇ ἔπαιζον ἕξω» (Λύσ. 206 e, πρβλ. αὐτ. 207 b)· «καταπήσας οὖν μου τὴν κεφαλὴν καὶ συμπίεσας τὰς ἐπὶ τῷ ἀνχένι τρίχας — εἰώθει γάρ, ὁπότε τύχοι, παίζειν μου εἰς τὰς τρίχας — ...» (Φαίδ. 89 b). Πρβλ. καὶ Φαίδρ. 229 b, c. Ὡς πρὸς τὸ «ἀστραγαλίζειν» καὶ τὰς παιδιάς τῶν κύβων καὶ τῶν πεσσῶν βλ. τὰς ἐν σελ. 29 (ὑποσ. 3) παραπομπάς. Πρβλ. καὶ Νόμ. Ζ 789 b κ.έ.

β) Τὸ «ἐν λόγοις παίζειν».

Τοῦτο γίνεται :

1) Πρὸς ἀστεϊσμόν καὶ εὐτραπελίαν, εἰρωνείαν¹ καὶ περιαγωγὴν εἰς διαλεκτικὴν ἢ ἐριστικὴν δυσχέρειαν : «προσέπαιζόν τε τὸν Κτήσιππον καὶ εἶπον» (Εὐθύδ. 285 a)· «παίζεις, ὦ Σώκρατες· πάννυ γὰρ νεανικῶς τῷ ἀνδρὶ βεβοήθησας (Θεαιτ. 168 c 6). Πρβλ. Κρίτ. 46 d, Μενεξ. 235 c 6, Θεάγ. 125 e, 128 c, Γοργ. 499 b, 500 b, Μέν. 79 a, Θεαιτ. 145 b 10, c 3, 168 e, 174 a κ.έ. *Ἐραστ. 135 a. Ἰδιαιτέρως μνημονεύομεν ἐνταῦθα τὴν παιγνιώδη συνομιλίαν Σωκράτους καὶ Ἀγάθωνος ἐν Συμπ. 175 c - e, καθ' ἣν λέγεται, ὅτι εἰς τοὺς παραπλεύρως σοφοῦ ἀνδρὸς καθημένους μεταδίδεται ἡ σοφία, ὅπως κυκλοφορεῖται τὸ ὕδωρ εἰς τὰ συγκοινωνοῦντα ἀγγεῖα, «δέον ἐκ τῆς πληροστέρας εἰς τὴν κενωτέραν κύλικα» (175 d 6). Ἀστεῖος εἶναι ὁ ἐν Συμπ. 189 a ὑπαινιγμὸς τοῦ Ἀριστοφάνους εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ ἰατροῦ Ἐρυξιμάχου περὶ ὑγείας ὡς ἰσορροπίας καὶ ἁρμονίας τοῦ ἀνθρωπίνου ὄργανισμοῦ.

Ὁ πρῶτος ἐρωτικὸς λόγος τοῦ Σωκράτους ἐν τῷ «Φαίδρω» (237 a κ.έ.) εἶναι «παιδιά», παιγνιώδης ἀμιλλα πρὸς τὸν περὶ ἔρωτος λόγον τοῦ Λυσίου καὶ τοὺς ἄλλους ἔχοντας τὸ αὐτὸ θέμα λόγους, δι' ὧν αἱ ρητορικαὶ σχολαὶ τῆς ἐποχῆς ἔκαμνον θόρυβον καὶ ἐντύπωσιν². Λόγος ἐρωτικὸς «σπουδαῖος» εἶναι ὁ περὶ τῆς οὐσίας τοῦ ἔρωτος δεύτερος λόγος τοῦ Σωκράτους (244 a κ.έ.).

Πρὸς ἕξαρσιν τῆς σπουδαιότητος, τὴν ὁποίαν ἔχει ἡ εὕρεσις τῆς ἀριθμητικῆς διὰ τὴν πολεμικὴν τέχνην, ἀστειολογεῖται ἐν Πολιτ. Ζ 522 d περὶ τοῦ Ἀγαμέμνονος ὡς «οὐδ' ὄσους πόδας εἶχεν εἰδότος, εἴπερ ἀριθμεῖν μὴ ἠπίστατο», μόνον δὲ χάρις εἰς τὴν εὕρεσιν τῆς ἀριθμητικῆς ἐγένετο, λέγεται, δυνατὸν «τάς τε τάξεις τῷ στρατοπέδῳ καταστήσαι ἐν Ἰλίῳ καὶ ἕξαριθμῆσαι ναῦς τε καὶ τᾶλλα πάντα ὡς πρὸ τοῦ ἀναριθμητῶν ὄντων».

Παιγνιώδης³ εἶναι καὶ ὁ ἐν Πολιτ. Γ 406 a χαρακτηρισμὸς τῆς ἰατρικῆς

1. W. Büchner, Über den Begriff der Eironeia, ἐν τῷ περιοδ. «Hermes», 76 (1941), σ. 339 κ.έ. Πρβλ. Πολιτ. Α 337 a 4, Συμπ. 216 e.

2. Ἰω. Θεοδωρακοπούλου, Πλάτωνος Φαίδρος (εἰσαγωγή, ἀρχαῖο καὶ νέο κείμενο μὲ σχόλια). Ἀθῆναι, 1948.

3. Πρβλ. W. Jaeger, Paideia, II, σ. 307.

ὡς «παιδαγωγικῆς τῶν νοσημάτων» καὶ ἡ σκιαγραφία τῆς διαφορᾶς μεταξὺ τῆς ἱατρικῆς τοῦ Ἡροδίκου καὶ τῆς τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

Καὶ αἱ ἐκτροπαὶ τῆς συζητήσεως ἀπὸ τῆς σοβαρᾶς καὶ «σπουδαίας» πορείας αὐτῆς θεωροῦνται παίγνια (Πολιτ. Ζ 536 b 8 κ.έ.), ὡσαύτως δὲ καὶ αἱ καταχρήσεις τῆς διαλεκτικῆς, πρὸς τὰς ὁποίας ρέπουν οἱ μειρακίσκοι (Πολιτ. Ζ 539 b 2 κ.έ.) : «οἱ μειρακίσκοι, ὅταν τὸ πρῶτον λόγων γεύωνται, ὡς παιδιᾶ αὐτοῖς καταχρῶνται, ἀεὶ εἰς ἀντιλογίαν χρώμενοι καὶ μιμούμενοι τοὺς ἐξελέγχοντας αὐτοῖς ἄλλους ἐλέγχουσι, χαίροντες ὡσπερ σκυλάκια τῷ ἔλκειν τε καὶ σπαράττειν τῷ λόγῳ τοὺς πλησίον αἰεὶ». Ἐνταῦθα ἀνήκει καὶ ἡ μετάπτωσης ἀπὸ τοῦ διαλέγεσθαι εἰς τὸ ἐρίζειν, ἡ γεννώσα τὰ ἐριστικὰ καὶ ἀντιλογικὰ παίγνια (Πολιτ. Ε 454 a κ.έ.) : «ἡ γενναία... ἡ δύναμις τῆς ἀντιλογικῆς τέχνης... δοκοῦσί μοι εἰς αὐτὴν καὶ ἄκοντες πολλοὶ ἐμπίπτειν καὶ οἶεσθαι οὐκ ἐρίζειν ἀλλὰ διαλέγεσθαι, διὰ τὸ μὴ δύνασθαι κατ' εἶδη διαιροῦμενοι τὸ λεγόμενον ἐπισκοπεῖν... ἔριδι οὐ διαλέκτω πρὸς ἀλλήλους χρώμενοι». Πρβλ. καὶ Φιλήβ. 28 c.

2) Πρὸς φαινομενικὴν ἢ πραγματικὴν παραπλάνησιν ἢ ἐξαπάτησιν : «ἄρα γινώσεται Σωκράτης... ἐμοῦ χαριεντιζομένου... ἢ ἐξαπατήσω αὐτὸν... καίτοι τοῦτό ἐστι παίζοντος» (Ἀπολ. Σωκρ. 27 a)· «καὶ ἐνθυμοῦμαι, ὦ ἑταῖρε, μὴ παίξης πρὸς με καὶ ἐκὼν ἐξαπατᾶς» (Ἰππ. μείζ. 300 d)· «ὡς ἂν ὁ εἰδὼς τὸ ἀληθὲς προσπαίζων ἐν λόγοις παράγοι τοὺς ἀκούοντας» (Φαίδρ. 262 d). Πρβλ. Ἀπολ. Σωκρ. 20 d, Πρωτ. 336 d, Γοργ. 481 c, Ἀλκιβ. 124 d, Πολιτ. Ε 451 a κ.έ. Θεαιτ. 162 a, Σοφ. 234 a - b, Ἐρυξ. 395 a. Πρβλ. Ἀριστοφ. Βατρ. 1085 κ.έ.

3) Πρὸς παιγνιώδη ἐτυμολογικὴν συσχέτισιν. Ἐνταῦθα ὑπάγονται τὰ γνωστὰ ἐτυμολογικὰ παίγνια¹ τῶν πλατωνικῶν ἔργων, καὶ δὴ καὶ τῶν διαλόγων «Κρατύλου» καὶ «Φαίδρου», καὶ ἄλλαι ἐτυμολογίαι, ὡς λ.χ. ἡ ἐν Νόμ. Β 654 a ἐτυμολογικὴ συσχέτισις τοῦ «χοροῦ» μὲ τὴν «χαρὰν» καὶ ἡ ἐν Νόμ. Δ 714 a 1 συσχέτισις τοῦ νόμου μὲ τὸ «νέμειν νοῦν» : «τὴν τοῦ νοῦ διανομὴν ἐπονομάζοντας νόμον» (πρβλ. καὶ Νόμ. Α 644 d 2, Β 674 b 7, Γ 693 c, 701 d 9). Πρβλ. καὶ τὴν ἐν Νόμ. Ζ 799 e 10 κ.έ. «νόμους τὰς ᾠδὰς

1. Οὔτε ἡ φύσις καὶ αἱ διαστάσεις τοῦ θέματός μας οὔτε ὁ χῶρος ἐπιτρέπουν εἰς ἡμᾶς ἐνταῦθα διεξοδικὴν ἔρευναν τῶν πλατωνικῶν ἐτυμολογικῶν καὶ ἄλλων παραπλησίας μορφῆς ἐν λόγοις παιγνίων. Σχετικαὶ ἔρευναι στενωῶς γλωσσικοῦ - γραμματικοῦ τύπου δὲν ἐλλείπουν, ἔχουν ὅμως ἀνάγκην ἀναθεωρήσεως διὰ μέσων ἐρεύνης φιλοσοφικῶν - ἐννοιολογικῶν, συνδυαζομένων μετὰ γλωσσικῶν. Ὑπὸ τὸ πρῖσμα τοῦτο θεωρουμένη ἡ ἀνωτέρω κατηγορία τῶν μορφῶν τοῦ «ἐν λόγοις παίζειν», ἀνήκει οὐχὶ εἰς τὰ ἀπλούστερα εἶδη τοῦ παίζειν, μεθ' ὧν συνεξετάζεται ἐνταῦθα, ἀλλ' εἰς τὰς ἀνωτέρας μορφὰς τῆς παιδιᾶς τοῦ ἐπομένου κεφαλαίου. Μόνον τοιαύτη γλωσσικὴ - φιλοσοφικὴ ἔρευνα δύναται νὰ ἀποκαλύψῃ τὸ σοβαρὸν νόημα τοῦ φιλοσοφικοῦ πυθῆνος, τὸν ὁποῖον ἐγκλείει καὶ ὑποκρύπτει ὁ παιγνιώδης μορφικὸς φλοιός.

ἡμῶν γεγονέναι» διπλῆν σημασίαν τοῦ οὐσιαστικοῦ «νόμος» (=νόμος καὶ ὠρισμένον εἶδος ᾧδῆς).

4) Πρὸς παροιμιώδη ἔκφρασιν : «ἐκάστη γὰρ αὐτῶν πόλεις εἰσι πάμπολλαι, ἀλλ' οὐ πόλις, τὸ τῶν παιζόντων»¹ (Πολιτ. Δ 422 e, προβλ. 573 d)· «ψέγη δὲ ὡς ἐν παιδιᾷ μοίρα, ὀνειρώττων αὐτοῦ τὴν μοχθηρίαν» (Νόμ. Β 656 b)· «ἐν παιδιᾷ γε μέρει» (Πολιτ. Δ 424 d 4, Ἀριστοτ. Ἠθ. Νικομ. IV, 8, 1128 a 20).

III. Ἡ ἀντιθετικὴ σχέσηις : Παιδιά – σπουδὴ. Γελοῖον – σπουδαῖον.

α) Παρὰ Πλάτωνι.

Ἡ κλασσικὴ ἀντίθεσις, τὴν ὁποίαν ἀπαντῶμεν εἰς τὴν παράδοσιν τῶν περὶ τὴν παιδιᾶν ἐννοιῶν, εἶναι ἡ ἀντίθεσις τῆς «παιδιᾷς» πρὸς τὴν «σπουδῆν», τοῦ παίξιν πρὸς τὸ σπουδάξιν. Ὅτι βεβαίως ἡ σχέσηις παιδιᾷς καὶ σπουδῆς δὲν εἶναι μόνον σχέσηις ἀντιθέσεως, ἐτονίσσαμεν ἤδη. Ἀρχίζομεν ὁμῶς ἀπὸ τῆς ἀντιθετικῆς σχέσεως τῶν δύο τούτων ἐννοιῶν, διότι αὕτη ἐκπορεύεται ἀπὸ τὴν συνηθεστέραν, λαϊκωτέραν καὶ ἐπικρατεστέραν ἀντίληψιν καὶ ἐκδοχὴν τῆς παιδιᾷς. Κατὰ τὴν ἐκδοχὴν αὐτήν, τὴν ὁποίαν θὰ ἠδυνάμεθα νὰ χαρακτηρίσωμεν ὡς θετικιστικὴν, ἡ παιδιᾷ εἶναι ἐπιπολαία καὶ ἐλαφρὰ ἐνέργεια, ταυτίζεται συνήθως μὲ τὸν χαριεντισμὸν ἢ τὴν εὐτράπελον φλυαρίαν καὶ θεωρεῖται ἐστερημένη τῆς ἀληθείας ἢ ἀληθοφανείας, σοβαρότητος καὶ ἐμβριθείας τῆς «σπουδῆς», ἡ δὲ ἀντίθεσις «παιδιᾷ - σπουδῆ» εἶναι περίπου ὅ,τι ἡ ἀντίθεσις τῶν πολλῶν καὶ ἐνίοτε κενῶν λόγων πρὸς τὰ σπουδαῖα καὶ σοβαρὰ ἔργα.

Ἡ περὶ παιδιᾷς αὕτη ἀντίληψις, τῆς ὁποίας θεωρητικὸς κύριος ἀπολογητὴς εἶναι ὁ Ἀριστοτέλης, δὲν ἐλλεῖπει καὶ εἰς τὸ πλατωνικὸν ἔργον, ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν ὑψηλοτέραν ἐκδοχὴν τῆς παιδιᾷς, τὴν ὁποίαν ἐκφράζει ὁ πλατωνικὸς «μῦθος» τῆς παιδιᾷς, περὶ οὗ ὁ λόγος εἰς τὸ τελευταῖον τμήμα τῆς παρούσης πραγματείας : «νῦν δὲ κατάδηλος ἄρα ἐγένετο, ὅτι ἄλλως ἔνεκα λόγου ἐλέγετο, ἦν δὲ παιδιᾷ καὶ φλυαρία² ὡς ἀληθῶς» (Κρίτ. 46 d). Προβλ. Πρωτ. 347 d 6 : «λήρων τε καὶ παιδιῶν», Ἰππ. μ. 304 b. Διασαφητικὴ καὶ ἐποπτικὴ τῆς ἀντιθέσεως ταύτης τῆς παιδιᾷς πρὸς τὴν σπουδῆν εἶναι ἡ εἰκὼν τῆς «τελετῆς τῶν Κορυβάντων», τῆς ἀποτελουμένης ἀπὸ δύο μέρη : τὴν παιδιᾶν τῆς δοχῆσεως καὶ τὴν σπουδῆν τῆς ἐπακολουθούσης μυσταγωγίας³. Ἀκριβῶς δὲ παραπλησίαν εἰκόνα διαδοχῆς καὶ ἀντιθέσεως ἐμφανίζουν

1. Κατὰ τὸν Σχολιαστήν : «πόλεις παίξιν εἶδος ἐστὶ πεπτευτικῆς παιδιᾷς». Ἐν Πολιτ. Ε 479 b - c : «ἀνιγμα τῶν παίδων».

2. Συνώνυμος σύνδεσις : «προσπαίξιν καὶ ἐρεσχηλεῖν» Νόμ. Ι 885 c, Πολιτ. Η 545 e 2· ἀντίθετα : «(ἐν) σπουδῆ λέγειν», «ὑψηλολογεῖσθαι» Πολιτ. Η 545 e 3.

3. Εὐθύδ. 277 d κ. ε.

καὶ τὰ δύο στάδια τῆς σοφιστικῆς διδασκαλίας ἐν Εὐθύδ. 278 b κ.έ.: «ταῦτα δὴ τῶν μαθημάτων παιδιὰ ἐστίν — διὸ καὶ φημι ἐγὼ σοι τούτους προσπαί- ζειν — παιδιὰν δὲ λέγω διὰ ταῦτα, ὅτι, εἰ καὶ πολλά τις ἢ καὶ πάντα τὰ τοιαῦτα μάθοι, τὰ μὲν πράγματα οὐδὲν ἂν μᾶλλον εἰδείη πῆ ἔχει, προσπαί- ζειν δὲ οἷός τ' ἂν εἴη τοῖς ἀνθρώποις διὰ τὴν τῶν ὀνομάτων διαφορὰν ὑποσκελίζων καὶ ἀνατρέπων, ὥσπερ οἱ τὰ σκολύθρια τῶν μελλόντων καθι- ζήσεσθαι ὑποσπῶντες χαίρουσι καὶ γελῶσιν, ἐπειδὴν ἴδωσιν ὑπιον ἀνατε- τραμμένον. Ταῦτα μὲν οὖν σοι παρὰ τούτων νόμιζε παιδιὰν γεγονέναι· τὸ δὲ μετὰ ταῦτα δῆλον ὅτι τούτω γέ σοι αὐτῶ τὰ σπουδαῖα ἐνδείξεσθον». Προβλ. αὐτ. 278 c 6 κ.έ. 283 b· «εἶναι παιδιὰν τινα καὶ οὐ σπουδὴν τὴν μίμη- σιν» (Πολιτ. I 602 b 8), Εὐθύφρ. 3 e, Γοργ. 481 b - c, Φαίδρ. 234 d, 277 e κ.έ. Πολιτ. E 452 e 5, H 545 e, Συμπ. 197 e, 216 e, Πολιτικ. 288 c 6 κ.έ. Νόμ. B 667 e 6, Γ 761 d 5, I 889 d, *Επιστ. B 312 a, *Επιν. 975 d, *Σισύφ. 390 b. *Αντίθεσιν παιδιᾶς - σπουδῆς ὑπομιμνήσκει ἐν Πολιτ. Θ 577 a ἡ διορατικὴ δύναμις τοῦ παιδός, συγκρινομένη πρὸς τὴν τοῦ ἀνδρός, καὶ ἡ ἐν Πολιτ. I 607 a ἐναντιώσεις τῆς ποιήσεως πρὸς τὴν φιλοσοφίαν.

Εἰς ἀμφοτέρωτα τὰ μεγάλα πολιτικά συγγράμματα τοῦ ὁ Πλάτων ἀποφαί- νεται, ὅτι τὰ σπουδαῖα καὶ τὰ μὴ σπουδαῖα ἐπιβάλλουν ἀνάλογον διαγωγὴν καὶ ἀντιμετώπισιν : «ὁ μὲν μοι δοκεῖ... μέτριος ἀνὴρ..., ὅταν γίγνηται κατὰ τινα ἑαυτοῦ ἀνάξιον, οὐκ ἐθελήσειν σπουδῆ ἁπεικάζειν ἑαυτὸν τῷ χείρονι... ὅτι μὴ παιδιᾶς χάριν» (Πολιτ. Γ. 396 c 5 - e 2)· «φημι χρῆναι τὸ μὲν σπουδαῖον σπουδάζειν, τὸ δὲ μὴ σπουδαῖον μὴ» (Νόμ. Z 803 c).

Ἡ «παιδιὰ» (τὸ παίζειν), ἀντιτιθεμένη πρὸς τὴν σπουδὴν, συνάπτε- ται μετὰ τοῦ οὐσιαστικοῦ «ἔρις» : «μὴ τοίνυν ἔριδος ἕνεκα μηδὲ παι- διᾶς, ἀλλ' εἰ σπουδῆ δέοι... ἀποκρίνασθαι» (Σοφ. 237 b 10) ἢ ἐξυπακούε- ται ὑπὸ τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ «παρέργου» : «εἰ γε... μὴ παρέργω τῇ ποιήσει κατεχρήσατο, ἀλλ' ἐσπουδάκει» (Τιμ. 21 c 4) ἢ τοῦ ἀνοήτως ἐνερ- γεῖν τι : «οὕτως ἀνοήτως ὑπέικειν ἀλλήλοις καὶ οὐ σπουδάζειν» (Πολιτ. A 336 e 8).

Μετὰ τῆς ἐννοίας τοῦ «παίζειν» συνάπτεται συχνάκις καὶ ἡ ἐννοία τοῦ «γελᾶν» ἢ τοῦ «γελοίου», οὕτω δὲ εἰς τὴν ἀντίθεσιν «παιδιὰ - σπουδῆ» στοι- χεῖ ἡ ἀντίθεσις «γελοῖον - σπουδαῖον». Π.χ. «εἰ μὲν οὖν ...μέλλοιέν μου καταγελᾶν... οὐδὲν ἂν εἴη ἀηδὲς παίζοντας καὶ γελῶντας ἐν τῷ δικαστηρίῳ διαγαγεῖν· εἰ δὲ σπουδάσονται, τοῦτ' ἤδη δὴ ἀποβήσεται ἄδηλον» (Εὐθύφρ. 3 d 9 κ.έ)· «τί γελᾶς... ἐπὶ σπουδαίοις οὕτω πράγμασι καὶ καλοῖς;» (Εὐθύδ. 300 e). Προβλ. Ξενοφ. Κύρ. Παιδ. II, 3, 1 Πλάτ. Πολιτ. Γ 388 d, Z 536 b κ.έ., Νόμ. Z 816 e 10 κ.έ., IA 935 d 6, Εὐθύδ. 303 b 2, *Αριστ. *Ηθ. Νικομ. X, 6, 1177 a 3 : «βελτίω τε λέγομεν τὰ σπουδαῖα τῶν γελοίων καὶ μετὰ παιδιᾶς». Ἡ γνῶσις τοῦ γελοίου βοηθεῖ ὄχι μόνον εἰς τὴν ἀπόφυγὴν γελοίων πράξεων, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν κατανόησιν τοῦ σπουδαίου : «ἄνευ γάρ

γελοίων τὰ σπουδαῖα καὶ πάντων τῶν ἐναντίων τὰ ἐναντία μαθεῖν... οὐ δυνατόν»¹ (Νόμ. Ζ 816 d). Τῆς σπουδαιότερας ρήσεως τῆς «Πολιτείας» περὶ τῶν φιλοσόφων βασιλέων προηγείται εἰκὼν τοῦ παρεπομένου εἰς τὸ σπουδαῖον γελοίου : «(τὸ μέγιστον) εἰρήσεται... εἰ καὶ μέλλει γέλωτί τε ἀτεχνῶς ὡσπερ κῦμα ἐκγελῶν καὶ ἀδοξία κατακλύσειν» (Ε 473 c 7 κ.έ.).

Ἐν Πολιτ. Ε 452 d - e τὸ «κακὸν» καὶ τὸ «ἄφρον» χαρακτηρίζεται ὡς «γελοῖον», ἀντιτίθεται δὲ πρὸς τὸ ἄξιον σπουδῆς «ἀγαθόν». Πρὸς καὶ τὴν ἐν Πολιτ. Ι 603 c 2 ἀντίθεσιν : «φαῦλον - σπουδαῖον». Ὡς δὲ εἶδομεν ἄνωτέρω ἀντίθεσιν τοῦ «ἀληθοῦς» πρὸς τὸ «ἐν λόγοις παίζειν», οὕτως ἔχομεν καὶ ἐν Συμπ. 215 a ἀντίθεσιν τοῦ «ἀληθοῦς» πρὸς τὸ ἀντίστοιχον τοῦ παίζειν «γελοῖον» : «ἔσται δ' ἢ εἰκὼν² τοῦ ἀληθοῦς ἕνεκα, οὐ τοῦ γελοίου». Πρὸς καὶ τὴν ἀντίθεσιν : «κομψευσάμενος³ ἐψεύσατο» (Πολιτ. Ξ 489 b 8). Ὡσαύτως ἢ ἐν τῇ τέχνῃ «μίμησις» (ἢ κατὰ τὴν Πολιτ. Ι 602 b 8 «παιδιά»), καὶ δὴ καὶ ἡ ποίησις, ἀντιτίθεται πρὸς τὸ «ἀληθές» : «τὸν μιμητικὸν ποιητὴν φήσομεν κακὴν πολιτείαν ἰδίᾳ ἐκάστου τῇ ψυχῇ ἐμποιεῖν, τῷ ἀνοήτῳ αὐτῆς χαριζόμενον... εἰδῶλα εἰδωλοποιούνια, τοῦ δὲ ἀληθοῦς πόρρω πάνυ ἀφροσύνα» (Πολιτ. Ι 605 b)⁴.

Ἡ ἄνωτέρω ἐκτεθεισα συνάφεια τοῦ «παίζειν» μετὰ τοῦ «γελοῖον» ἐκτείνεται καὶ εἰς τὰ κάτωθι παραπλησίας σημασίας ῥήματα (καὶ τινὰ ἀντίστοιχα οὐσιαστικά) : «πελλίζεσθαι»⁵, «χαριεντίζεσθαι»⁶, «ἐρεσχηλεῖν»⁷, «κομψεύεσθαι»⁸, «καλλωπίζεσθαι»⁹, «εὐτραπελίας καὶ χαριεντισμοῦ ἐμπίπλα-

1. Ἀντιθέτως ὑπὸ τῆς «Πρὸς Δημόνικον παραινέσεως» τοῦ Ψευδοϊσοκράτους (81) συνιστᾶται ὁ ἐντελής χωρισμὸς τοῦ γελοίου ἀπὸ τὸ σπουδαῖον.

2. Ἀντιθέτως ἔχομεν εἰκόνας «τοῦ γελοίου ἕνεκα» παρ' Ἀριστοφ. Βατρ. 905 κ.έ., ἐνθα ἀπαγορεύεται τὸ «λέγειν εἰκόνας», ἦτοι τὸ «σκώπτειν καθ' ὁμοίτητα» ἢ καθ' Ἑρμογένη (Περὶ μεθ. δειν. 34, Rabe) : «τὸ ἐναντίως ποιεῖσθαι τὰς εἰκόνας τῇ φύσει τῶν πραγμάτων». Πρὸς καὶ τὸν Ἡσύχιον : «εἰκάζειν, σκώπτειν, τὸ λέγειν ὁμοίως εἰ τῶδε». Πρὸς καὶ τὸν Πλάτ. Μέν. 80 c καὶ Ἀριστοφ. Σφη. 1033 κ.έ., 1308 κ.έ. Βλ. τὴν ἑξάμηνον ἔκδοσιν τῶν «Βατράχων» τοῦ Ἀριστοφάνους ὑπὸ L. Rademacher, Aristophanes' «Frösche» (εἰσαγωγή, κείμενον, ἔρμην. ὑπόμνημα), Βιέννη, 1954, ἔκδοσις δευτέρα, ἐπιμελεῖα W. Kraus (σ. 273).

3. Περὶ τῆς ἀντιστοιχίας τοῦ «κομψεύεσθαι» πρὸς τὸ «παίζειν» βλ. κατωτέρω.

4. Πρὸς καὶ Νόμ. Ι 889 c - d.

5. Γοργ. 485 b.

6. Ἀπολ. Σωκρ. 27 a, Πολιτ. Δ 436 d 4· πρὸς καὶ τὸν Σχολιαστὴν αὐτόθι : «εὐτραπελεύοιτο, σκώπτοι, ὡς Ἀριστοφάνης : χαριεντίζη καὶ καταπαίζεις ἡμῶν καὶ βωμολοχεύη».

7. Πολιτ. Η 545 e, Φαίδρ. 236 b 6, Φιλήβ. 53 e 5, Νόμ. Ι 885 c.

8. Πολιτ. Δ 436 d 5, Ξ 489 b 9· πρὸς καὶ τὸν Σχολ. αὐτ. : «κομψευσάμενος : πανουργευσάμενος».

9. Φαίδρ. 236 d, Πολιτ. Ι 605 d 8.

σθαι»¹, «εἰρωνεύεσθαι»², «σκώπτειν»³, «λοιδορεῖν»⁴, «νεανιεύεσθαι»⁵, «θρύπτεσθαι»⁶, «καταγέλαστον εἶναι» ἢ «καταγέλαστον γίνεσθαι»⁷, «τωθά-ζεσθαι»⁸, «φιλογέλωτα εἶναι»⁹, «γελωτοποιεῖν», χαλιναγωγούμενον ὑπὸ τοῦ ὀρθοῦ λόγου : «ὁ γὰρ τῷ λόγῳ αὐτῷ κατεῖχες ἐν σαυτῷ βουλόμενον γελωτοποιεῖν, φοβούμενος δόξαν βωμολοχίας...»¹⁰, «γελοῖον ἔρωτημα»¹¹. Πρβλ. καὶ τὴν δεινῶσιν : «γελοῖα—καταγέλαστα»¹².

Εἰκόνας τοῦ γελοίου βλ. ἐν Πρωτ. 355 a κ.έ., Κριτ. 53 d, Λάχ. 183 c κ.έ., Γοργ. 517 c, Ἴππ. μείζ. 282 a, 291 e, Φαίδ. 67 d 12 κ.έ., Φαίδρ. 229 e 6, 259 a, Πολιτ. Δ 445 a 5, Ε 463 e, Ϛ 504 d 8 κ.έ., Ζ 517 a, Ξενοφ. Κύρ. Παιδ. ΙΙ, 2, 28 κ.έ.

β) Παρ' Ἀριστοτέλει.

Τῆς κατὰ παράδοσιν ἀντιθέσεως τῆς παιδείας πρὸς τὴν σπουδὴν θεωρητικὸς ἀπολογητὴς εἶναι ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τε τὰ «Ἠθικὰ Νικομάχεια» καὶ τὰ «Πολιτικά» του. Γενικῶς εἰπεῖν ὁ Ἀριστοτέλης, ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν Πλάτωνα, ἐκδέχεται, ὡς εἶδομεν, τὴν παιδίαν ὑπὸ τὴν ἀφελεστέραν, λαϊκωτέραν καὶ στενωτέραν αὐτῆς ἔννοιαν καὶ περιορίζει τὴν σημασίαν της. Τάσων ὁ Σταγίριτης φιλόσοφος ὡς σκοπὸν τοῦ βίου τὴν εὐδαιμονίαν, καθισταμένην ἐφικτὴν μόνον διὰ τοῦ κατ' ἀρετὴν ζῆν, θεωρεῖ τὸν εὐδαίμονα βίον

1. Πολιτ. Η 563 a 8. Κατὰ τὸν Σχολ. (ἔκδ. Hermann, τόμ. VI), ἀκολουθοῦντα τὸν Ἀριστοτέλη, «εὐτραπέλια ἐστὶν ἐξίς τις ἐν μεσότητι θεωρουμένη βωμολοχίας καὶ ἀγροικίας· ἐστὶ δὲ περὶ σκώμματα, ἢ τὸν ἔχοντα παρέχεται δύνασθαι τε σκῶπαι ἐμμελῶς καὶ ὑπομένειν σκωπτόμενον. βωμολοχία δὲ ἢ πάντα καὶ πάντας οἰομένη δεῖν σκῶπτειν· ἀγροικία δὲ ἢ μήτε σκῶπτειν μήτε σκωφθῆναι βουλομένη, ὀργιζομένη δ' ἐπ' ἀμφοῖν. Χαριεντισμὸς ἐστὶ σκῶμμα μετὰ τέρψεως καὶ χάριτός τινος».

2. Κρατ. 384 a 1, πρβλ. Εὐθυδ. 302 b, Συμπ. 218 d.

3. Θεάγ. 125 e, Φαίδρ. 264 e 3.

4. Θεαιτ. 174 c, Νόμ. ΙΑ 935 c κ.έ. Ἀριστοτ. Ἠθ. Νικ. ΙV, 8, 1128 a 31.

5. Φαίδρ. 235 a, πρβλ. Πολιτ. Η 563 a.

6. Φαίδρ. 228 c 2, 236 c 6.

7. Εὐθυδ. 279 c - d. Ὁ Καλλικλῆς ἐν Γοργ. 485 a 6 κ.έ. : «ἐπειδὴν δὲ ἤδη προσβύτερος ὢν ἄνθρωπος ἐτι φιλοσοφῆ, καταγέλαστον... τὸ χρῆμα γίνεσθαι, καὶ ἔγως ὁμοιωτάτον πάσχω πρὸς τοὺς φιλοσοφοῦντας ὡσπερ πρὸς τοὺς ψελλιζομένους καὶ παίζοντας».

8. Πολιτ. Ε 474 a 4.

9. Πολιτ. Γ 388 e 5.

10. Πολιτ. Ι 606 c. Κατὰ τὸν Σχολ. (ἔκδ. Hermann, τόμ. VI) : «βωμολοχία ἐστὶ προσεδρεία τις περὶ τοὺς βωμούς ὑπὲρ τοῦ τι παρὰ τῶν θυόντων λαβεῖν. μεταφορικῶς δὲ καὶ ἢ παραπλησίως ταύτῃ ὠφελίας ἐνεκά τινος κολακεία καὶ βωμολόχος ὁ κατ' αὐτὴν διακείμενος ἢ ὁ εὐτραπέλος καὶ γελωτοποιός· τινὲς δὲ τὸν μετὰ τινος εὐτραπέλιας κόλακα ἢ τὸν πανοῦργον καὶ συκοφάντην...».

11. Συμπ. 199 d 3.

12. Συμπ. 189 b.

ὡς βίον «μετὰ σπουδῆς, ἀλλ' οὐκ ἐν παιδιᾷ» (Ἦθ. Νικομ. Χ, 6; 1177 a 2).

Ἡ παιδεία εἶναι ἀρχῆθεν συνδεδεμένη μὲ ἡδονὴν καὶ εἶναι εἰς τὴν πρώτην οὐσίαν τῆς ἴδιον καὶ γνώρισμα τοῦ παιδός· οὐδεὶς ὅμως, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, ἤθελε προτιμήσει νὰ ζῆ ἔχων διὰ βίου «διάνοιαν παιδίου». (Αὐτ. 1174 a 1). Τοῦναντίον τὸ σπουδάσειν εἶναι συνδεδεμένον μὲ τὸ ἀγαθόν, δι' ὃ εἶναι ἀδιάφορον ἂν παρακολουθεῖται ὑπὸ ἡδονῆς : «περὶ πολλά τε σπουδὴν ποιησαίμεθ' ἂν καὶ εἰ μηδεμίαν ἐπιφέρου ἡδονήν, οἷον ὄραν, μνημονεύειν, εἰδέναι, τὰς ἀρετὰς ἔχειν· εἰ δ' ἐξ ἀνάγκης ἔπονται τούτοις ἡδοναί, οὐδὲν διαφέρει· ἐλοιμένα γὰρ ἂν ταῦτα καὶ εἰ μὴ γίνοιτ' ἀπ' αὐτῶν ἡδονή». (Αὐτ. 1174 a 4 κ.έ.). Τὰ σπουδαῖα εἶναι ἀνώτερα τῶν γελοίων καὶ μετὰ παιδιᾶς. Κατὰ ταῦτα ὀρθὸν εἶναι τὸ παίζειν χάριν τοῦ σπουδάσειν, ὅχι ὅμως καὶ τὸ ἀντίστροφον. (Αὐτ. 1176 b 30 κ.έ.).

Ὁ Ἀριστοτέλης προβάλλει τὸ ἰδανικὸν τοῦ «σπουδαίου» ἀνδρός. Τοιοῦτος εἶναι ὁ πραγματοποιῶν τὴν μεσότητά ἀνήρ, ὁ ὄντως ἀγαθός, ὁ κεκτημένος τὴν ἀρετήν. Σπουδαῖον ἦθος εἶναι τὸ ὑπὸ τοῦ Ἰσοκράτους ἐν «Ἐλένη» (11) σκιαγραφούμενον ἦθος λόγων, οἷτινες «τοσοῦτω χαλεπωτέραν ἔχουσι τὴν σύνθεσιν, ὅσῳ περὶ τὸ σεμνύνεσθαι τοῦ σκώπτειν καὶ τὸ σπουδάσειν τοῦ παίζειν ἐπιπονώτερόν ἐστι»¹. Τίμια καὶ ἡδέα εἶναι, ὅσα εἶναι τοιαῦτα κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ σπουδαίου ἀνδρός².

Καὶ εἰς τὰ «Πολιτικά» ἡ αὐτὴ προσήλωσις τοῦ Ἀριστοτέλους πρὸς τὸ ἰδεῶδες τοῦ σπουδαίου ἀνδρός³. Σκοπὸς τῆς παιδείας προβάλλεται ἡ διαμόρφωσις τῶν παίδων εἰς σπουδαίους ἀνδρας⁴, τῶν ὁποίων τὸ ἦθος ταυτίζεται πρὸς τὸ ἦθος τοῦ πολιτικοῦ καὶ βασιλικοῦ ἀνδρός. Τὸ αὐτὸ δὲ νόημα ἔχει καὶ ἡ ἀπαίτησις : «δεῖ τοὺς νέους μὴ παιδιᾶς ἔνεκα παιδεύειν... (οὐ γὰρ παίζουσι μανθάνοντες· μετὰ λύπης γὰρ ἢ μάθησις)⁵. Εἶναι εὐνόητος καὶ ἐνταῦθα ἡ ἀπόκλισις τοῦ Ἀριστοτέλους ἀπὸ τοῦ Πλάτωνος καὶ δὴ καὶ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ «μετὰ παιδιᾶς καὶ ἡδονῆς μανθάνειν», ἡ ὁποία ἐξετέθη ἀνωτέρω εἰς τὸ Δ' κεφάλαιον.

Ἐκθέτων ὁ Ἀριστοτέλης τὴν περὶ μουσικῆς παιδείας καὶ περὶ «σχολῆς» («σχολάζειν») καὶ «ἀσχολίας» («ἀσχολεῖν») θεωρίαν του εἰς τὸ τελευταῖον βιβλίον τῶν «Πολιτικῶν», συμφωνεῖ μὲ τὴν γνώμην τῶν ἀρχαίων νομοθετῶν, οἷτινες, προκειμένου περὶ τῆς μουσικῆς, δὲν ἠρκέσθησαν εἰς τὴν συνήθη καὶ λαϊκὴν ἀντίληψιν αὐτῆς ὡς ἀπλοῦ ψυχαγωγικοῦ μέσου τέρψεως, ἀλλ' ἔταξαν τὴν μουσικὴν ὡς παιδευτικὸν μέσον. Τοῦτο κατ' Ἀριστοτέλη εἶναι

1. Πρβλ. L. R a d e r m a c h e r, Weinen und Lachen, σ. 96.

2. Ἦθικ. Νικομ. Χ, 6, 1176 b 25, πρβλ. IV, 3, 1125 a 9 κ.έ.

3. Πολιτ. VII, 13, 1332 a 35 κ.έ. κ.ά.

4. Πολιτ. III, 18, 1288 b 1 κ.έ., πρβλ. I, 1260 b 16 κ.έ.

5. Πολιτ. VIII, 5, 1339 a 27 κ.έ.

ὀρθόν, διότι αὐτὴ ἡ ἀνθρωπίνη φύσις ἀπαιτεῖ «μὴ μόνον ἀσχολεῖν ὀρθῶς, ἀλλὰ καὶ σχολάζειν δύνασθαι καλῶς» (VIII, 3, 1337 b 31). Ἐπειδὴ δὲ καὶ τὰ δύο αὐτά, σχολὴ καὶ ἀσχολία, εἶναι ἀπαραίτητα, μάλιστα δὲ ἡ σχολὴ εἶναι προτιμότερα τῆς ἀσχολίας (τοῦ καθημερινοῦ βιοποριστικοῦ - ἐπαγγελματικοῦ ἔργου), «ζητητέον ὅ τι δεῖ ποιοῦντας σχολάζειν» (αὐτ. 1337 b 34). Ὁ Ἀριστοτέλης προτιμᾷ, ὡς βλέπομεν, καὶ θέτει εἰς ἀνωτέραν μοῖραν τὰ κατὰ τὸν χρόνον τῆς σχολῆς ἔργα ἀπὸ τὸ βιοποριστικὸν ἐπάγγελμα τῆς καθημερινῆς ἀσχολίας, διότι τὰ πρῶτα εἶναι ἐγγύτερα πρὸς τὸν τελικὸν σκοπὸν τοῦ βίου, ἤτοι τὴν εὐδαιμονίαν. Εἶναι ἄρα ἔργα παιδείας καὶ σπουδῆς. Ἐπομένως, εἰς τὸ ἀνωτέρω τεθὲν ζήτημα, «ὅ τι δεῖ ποιοῦντας σχολάζειν», ὁ Ἀριστοτέλης, συνεπῆς πρὸς τὴν ὅλην περὶ παιδείας καὶ σπουδῆς θεωρίαν του, δίδει τὴν ἀπάντησιν : «οὐ γὰρ δὴ παίζοντας». Τοιαύτη σπουδαία ἐνέργεια κατὰ τὸν χρόνον τῆς σχολῆς εἶναι ἡ μουσικὴ καὶ δὴ καὶ ἡ ἔχουσα ἠθοπλαστικὸν καὶ ἀξιὸν λόγου καὶ σπουδῆς περιεχόμενον : «τὴν δὲ μουσικὴν πάντες εἶναι φάμεν τῶν ἡδίστων καὶ ψιλῆν οὔσαν καὶ μετὰ μελωδίας (...διὸ καὶ εἰς τὰς συνουσίας καὶ διαγωγὰς εὐλόγως παραλαμβάνουσιν αὐτὴν ὡς δυναμένην εὐφραίνειν), ὥστε καὶ ἐντεῦθεν ἂν τις ὑπολάβοι παιδεύεσθαι δεῖν αὐτὴν τοὺς νεωτέρους»¹.

Οὐχ ἦττον ἡ μουσικὴ, ὡς ἡ δεῖα τέχνη, ἐνδείκνυται, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, καὶ διὰ τὰς ἀναπαύσεις ὡς παιδιὰ : «ὅσα γὰρ ἀβλαβῆ τῶν ἡδέων, οὐ μόνον ἀρμόττει πρὸς τὸ τέλος, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν ἀνάπαυσιν»². Ἐπειδὴ ὁμοίως, προσθέτει ἐν συνεχείᾳ ὁ φιλόσοφος, οἱ ἄνθρωποι συμβαίνει ὀλιγάκις μόνον νὰ φθάνουν εἰς τὸν τελικὸν σκοπὸν τοῦ βίου, πολλάκις δ' ὁμοίως ἀναπαύονται καὶ καταφεύγουν εἰς τὰς παιδιὰς, χρήσιμος θὰ ἦτο ἡ μουσικὴ καὶ ὡς παιδιὰ κατὰ τὰς ἀναπαύσεις : «ἐπεὶ δ' ἐν μὲν τῷ τέλει συμβαίνει τοῖς ἀνθρώποις ὀλιγάκις γίνεσθαι, πολλάκις δὲ ἀναπαύονται καὶ χρῶνται ταῖς παιδιαῖς οὐχ ὅσον ἐπὶ πλεον ἀλλὰ καὶ διὰ (: ἀλλὰ δι' αὐτὴν Spengel) τὴν ἡδονήν, χρήσιμον ἂν εἴη διαναπαύειν ἐν ταῖς ἀπὸ ταύτης (δηλ. τῆς μουσικῆς) ἡδοναῖς»³. Ἡ πολλὰς συζητήσεις προκαλέσασα αὕτη ῥῆσις τοῦ Ἀριστοτέλους ἔχει τὸ ἐξῆς νόημα : Ἡ μουσικὴ παιδιὰ ἐνδείκνυται καὶ τελεῖται ὅχι τόσον, διότι ἐξικνεῖται «ἐπὶ πλεον»⁴, δηλαδή εἰς ἀπώτερα «εὐδαιμονικὰ» ἐπακολουθήματα (οἷα εἶναι τὰ ἐκ τῆς μουσικῆς ἀποτελέσματα, συμφώνως πρὸς τὰς δύο ἄλλας⁵ ἐκδοχὰς τῆς μουσικῆς ὡς «παιδείας» καὶ ὡς

1. Ἀριστοτ. Πολιτ. VIII, 5, 1339 b 20 κ.έ.

2. Ἀριστοτ. Πολιτ. 1339 b 25 κ.έ., 1339 a 16 κ.έ.

3. Ἀριστοτ. Πολιτ. 1339 b 27 κ.έ.

4. Πρβλ. Πλάτ. Νόμ. Β 673 a 3 : «μέχρι τῆς ψυχῆς πρὸς ἀρετὴν παιδείας».

5. Ἡ βασικὴ ἀπορία τοῦ Ἀριστοτέλους περὶ τῆς μουσικῆς (1337 b 27 κ.έ. 1339 a 11 κ.έ., 1339 b 11 κ.έ.) εἶναι τί ἐκ τῶν τριῶν αὐτῆ δύναται : παιδείαν ἢ παι-

«διαγωγῆς ἐν τῇ σχολῇ»), ὅσον δι' αὐτὴν τὴν ἀβλαβῆ ἡδονήν, τὴν προερχομένην ἐκ τῆς μουσικῆς κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἀναπαύσεως.

ς'. ΕΝΑΛΛΑΓΗ ΚΑΙ ΑΔΕΛΦΩΣΙΣ ΠΑΙΔΙΑΣ ΚΑΙ ΣΠΟΥΔΗΣ. ΑΝΩΤΕΡΑΙ ΜΟΡΦΑΙ ΠΑΙΔΙΑΣ. Η ΠΛΑΤΩΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΠΟΙΗΣΙΣ ΤΗΣ ΠΑΙΔΙΑΣ

Ἡ μεταξὺ παιδιᾶς καὶ σπουδῆς σχέσις δὲν εἶναι μόνον σχέσις ἀντιθέσεως, ὡς ἐπανειλημμένως εἶπομεν. Πολλάκις σπουδὴ καὶ παιδιὰ ἐναλλάσσονται πρὸς ἀλλήλας κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Σωκράτους, τοῦ μεταπίπτοντος μετὰ τῆς αὐτῆς εὐχερείας ἀπὸ τοῦ σπουδάζειν εἰς τὸ παίζειν καὶ τὰνάπαλιν. Τὴν δευτέραν ταύτην σχέσιν παιδιᾶς καὶ σπουδῆς, ἤτοι τὴν σχέσιν τῆς ἐναλλαγῆς καὶ ἀμοιβαιότητος, ἐξετάζομεν εἰς τὰ ἐπόμενα.

Ἡ αὐτὴ ἐνέργεια χαρακτηρίζεται ὅτε μὲν ὡς παιδιὰ, ὅτε δὲ ὡς σπουδὴ, ἀναλόγως τοῦ τρόπου τῆς ἀσκήσεως αὐτῆς¹. Ἡ πόσις τοῦ οἴνου λ.χ., ὀρθῶς μὲν καὶ μετὰ μέτρου γινομένη, εἶναι ὅ,τι καὶ ἡ σπουδὴ, δηλαδὴ παιδεία· τοῦναντίον ἡ κατάχρησις τῆς οἴνοποσίας καὶ ἡ ἄμετρος καὶ ἄνευ κανόνων καὶ περιορισμῶν μέθη εἶναι παιδιὰ κατὰ τοὺς «Νόμους» (B 673 e κ.έ.)², παιδιὰ δὲ ἐξ ἴσου ἀξιοκατάκριτος πρὸς τὰς ὑπερβολὰς τῶν λοιπῶν ἡδονῶν καὶ τὰς «ἀφροδισίων σπουδάς»³. Τὸ σπεῖρειν καὶ γεωργεῖν κατὰ τὸν «Φαῖδρον» (276 b κ.έ.) εἶναι καὶ σπουδὴ καὶ παιδιὰ. Σπουδὴ μὲν εἶναι ἡ κανονικὴ καὶ συνήθης γεωργία τῶν ἀγρῶν καὶ τῶν κήπων, παιδιὰ δὲ τὸ ἑορτικῆς χάριν πρόχειρον φύτευμα εἰς τοὺς «κήπους τοῦ Ἀδώνιδος»⁴.

* Ἄλλοτε ἐναλλάσσεται ἀδιαφόρως ἡ σπουδὴ μὲ τὴν παιδιάν : «εἴτε παί-

διάν ἢ διαγωγὴν. Ἐνταῦθα ὁ λόγος εἶναι περὶ μουσικῆς παιδιᾶς, τῆς ὁποίας ἡ ἡδονὴ εἶναι «κοινή» (1340 a 2), δηλαδὴ «πάντες ἔχουσι αἰσθησιν αὐτῆς» (1340 a 3, πρβλ. 1337 b 28). Ἐν τούτοις ἡ δύναμις τῆς μουσικῆς κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη εἶναι πολὺ μεγαλυτέρα : «τιμιωτέρα δ' αὐτῆς ἡ φύσις ἐστίν ἢ κατὰ τὴν εἰρημένην χρεῖαν». Ἐντεῦθεν ὁ περὶ μουσικῆς λόγος χωρεῖ ἐφεξῆς εἰς τὴν ἔρευναν αὐτῆς ὡς παιδείας ψυχῶν καὶ ἠθῶν (1340 a 7 κ.έ.).

1. Πρβλ. Συμπ. 180 e 6 κ.έ. : «οἶον δ νῦν ἡμεῖς ποιοῦμεν, ἢ πίνειν ἢ ἄδειν ἢ διαλέγεσθαι... καλῶς μὲν γὰρ πρατιόμενον καὶ ὀρθῶς, καλὸν γίγνεται, μὴ ὀρθῶς δὲ αἰσχροῦν». Καὶ κατὰ τὸν «Φαῖδρον» (258 d) τὸ «γράφειν λόγους» αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ δὲν εἶναι αἰσχροῦν· αἰσχροῦν εἶναι τὸ «μὴ καλῶς λέγειν τε καὶ γράφειν». Πρβλ. καὶ 274 b 6.

2. Πρβλ. Νόμ. A 636 d 6 κ.έ. «... ἡ σκέψις περὶ τε τὰς ἡδονὰς καὶ τὰς λύπας ἐν τε πόλεσιν καὶ ἐν ἰδίοις ἠθεσιν· δύο γὰρ αὗται πηγαὶ μεθεῖνται φύσει ἔσειν, ὧν ὁ μὲν ἀρυτόμενος ὅθεν τε δεῖ καὶ ὁπότῃ καὶ ὁπόσον εὐδαιμονεῖ..., ὁ δ' ἀνεπιστημόνως ἅμα καὶ ἐκτός τῶν καιρῶν τὰναντία ἂν ἐκείνῳ ζῶη».

3. Ἐπιστ. Z 326 d 2, πρβλ. 335 b καὶ Φαῖδρ. 276 d 6.

4. Ἐν Πολιτ. H 545 d 7 κ.έ. ἠθος καὶ ὕφος λόγου, κινούμενον μεταξὺ παιδιᾶς καὶ σπουδῆς.